ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad

december 1995 / januari 1996

84

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 5121916

AMSTERDAM
LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 6267543

RICHARD
Rombout Hogerbeetstraat 78
1052 HX / 020 - 68442923

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15 .
2000 / 03 - 2332536

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 6684764

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 5427202

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 2321631

MEKANIK STRIP
Sint Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 2342347

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 4420909

ASSEN
PLOK. STRIPS EN EH...
Zaagmolen 31 DINGES!
9401 BR / 0592 - 313292

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 247462

BEVERWIJK
MICHEL STRIPS
Zwarte Markt (Hal 6)
(za. & zo.) / 079 - 3310128

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 5214153

BRUGGE
BONTE
Heidelbergstraat 5
8200 / 050 - 383578

DE STRIEP
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 337112

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 131486

MAX
Heembeeksestraat 288
1120 / 02 - 2684192

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 2126097

DEN BOSCH
SPIRIT
Hinthamerstraat 90
5211 MS / 073 - 6145530

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 104-c
2512 AZ / 070 - 3634115

MIEKE'S STRIPTIEK
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 3650738

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 612377

PANDA
Frederikstraat 955 - 959
2514 LJ / 070 - 3635950

WALK IN
Herengracht 11
2511 EG / 070 - 364336

DORDRECHT
SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ / 078 - 6142012

EINDHOVEN
EPPO
Kleine Berg 33
5611 JS / 040 - 2441882

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 584380

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 2277086

DE POORT
Nederkouter 137
9000 / 09 - 2253128

GOES
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 01100 - 214691

GRONINGEN
LAND VAN LANGVERGETEN
Nieuwe Ebbingstraat 19
9712 NC / 050 - 3148540

DE SCHAAR
Serpentstraat 26 - 28
9000 / 09 - 2255091

HALLE
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 3561589

MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 3132521

HASSELT
HET EILAND AMORAS
Lombaardstraat 13-3
3500 / 011 - 235895

HOORN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 37
1621 BR / 02290 - 218623

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Klein Schavernek 4
8911 BV / 058 - 2127997

WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 228200

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 5126404

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 2151600

LEUVEN
CARAPACES
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 225840

MECHELEN
DE STRIPKEVER
Bruulcenter, Bruul 79
2800 / 015 - 217605

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 634747

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 235586

ROTTERDAM
DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 4613147

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 4132070

NOORD
Zaagmolendrift 35 t/m 41
3036 JX / 010 - 4664368

ROTTERDAM
1e Middellandstraat 110-c
3021 BH / 010 - 4258756

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 4331710

SCHIEDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20-a
3112 GB / 010 - 4262584

SINT TRUIDEN
DE GALLIER
Beekstraat 46
3800 / 011 - 671739

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 5358319

TORHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 217182

TURNHOUT
TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 428829

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 2318472

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 2334357

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 3544069

WAREGEM
BLITZ
Stormestraat 147
8790 / 056 - 610158

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 4221077

The horror!

Het zal wel even schrikken zijn na het openslaan van deze ZozoLala. In je trillende handjes heb je een fonkelnieuw ge-ver-her-styleerd nummertje van je lijfblad. Na een slordige tien jaar vonden we het tijd voor een nieuw smoel. Het oude dateerde nog uit de tijd dat ZozoLala met typemachine en lijmpot in elkaar geknutseld werd. Meer dan tien jaar was ZozoLala berkenbaar aan haar beheerste, functionele en overzichtelijke uiterlijk - naar ontwerp van Peter Kuipers, het mag wel eens gezegd. Met de jaren werd de typemachine een tekstverwerker, de lijmpot een spuitbus, en werden de mensen andere mensen. Dit kon niet zonder gevolgen blijven. We hopen dat we de goede eigenschappen van het oorspronkelijke ontwerp behouden hebben en dat we er tevens in geslaagd zijn ZozoLala speelser en strip-achtiger te maken. "Zozo-lala," was Peters kritische oordeel over de kwaliteit van het allereerste nummer. Zozo-lala blijft het ook wat ons betreft, omdat wij net zo·min als Peter van plan zijn ooit volledig tevreden achterover te leunen.
The horror! *slaat overigens niet speciaal op de liefhebbers van Amerikaanse comics. Hoewel* Snapshots *definitief is stopgezet, zal* ZozoLala *de beste van deze comics blijven volgen op de plek waar ze thuis horen. Dat wil zeggen, in het hart van het blad, net als alle andere volwaardige uitingen van stripcultuur.*
En nu we toch zo hartelijk aan het afscheid nemen zijn: voortaan zullen we het moeten stellen zonder onze trouwe, breedgeschouderde, gepaardestaardte whiz kid, Sigge Stegeman. Sigge heeft zich jarenlang met volle overgave op ZozoLala *gestort, maar heeft inmiddels in zijn studie grafische vormgeving een nieuwe uitdaging gevonden. Zonder Sigge was de nieuwe lay-out absoluut niet mogelijk geweest. Wij zullen zijn inzet, zijn gevoel voor humor en, niet te vergeten, zijn onnavolgbare kookkunsten binnen de redaktie en lay-out missen, maar daarbuiten gewoon blijven waarderen.*

de redaktie

de mening van de trouwste Zozolalalezers

¿ kolofon ?

REDAKTIE: Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest

LAY-OUT: Toon Dohmen, Gerard Zeegers

VASTE MEDEWERKERS: Peter Boel, Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, Pieternel de Jager, Inktvis Prutduktile, Mike Marsfelder, Bert van der Meij, Henk Schouten, Sigge Stegeman, Karin van Wylick

OOK WERKTEN MEE: Marc Bruyninckx, Matthias Giesen, Laura Kroes, Johan de Moor, Pieter van Oudheusden

DRUK & AFWERKING: Drukkerij SSN (Nijmegen), Van den Burg Boekverzorging (Weurt)

BIJ DE VOORPLAAT: Originele tekening van Johan de Moor naar E. P. Jacobs.

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (ƒ 20,00/BF 370) of voor twee jaar (ƒ 33,00/BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op postbank giro 3253937 (NL) of Postgirorekening 000-1648405B4 (B) t.n.v. stichting Zet.El te Tilburg o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-kaartnummer.

Copyright 1995/1996 bij Stichting Zet.El. Overname van artikelen, strips of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 7000 exemplaren
ISSN: 1382 - 8630

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 3145, 5003 DC, Tilburg, Nederland

Een Afrikaans verhalenverteller in Brussel

De kameleon-mentaliteit van Johan de Moor

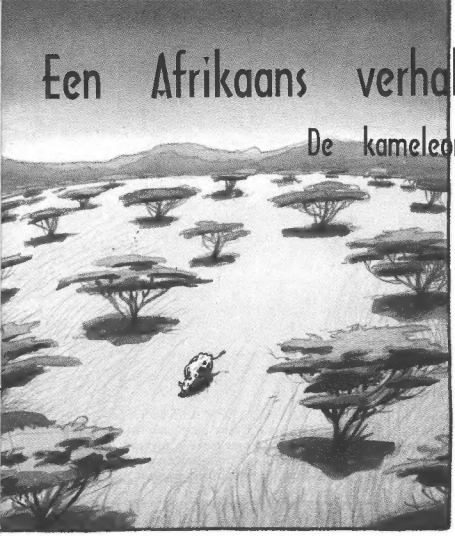

Johan de Moor *(1953) heeft al een leven als cartoonist achter de rug, voordat hij zijn stripcarrière begint als medewerker bij studio Hergé. Daar werkt hij vijf jaar bijna autonoom aan strips en tekenfilms over* Quick & Flupke. *In 1987 gaat hij op spectaculaire wijze zijn eigen weg. In nauwe samenwerking met scenarist en generatiegenoot* Stephen Desberg *schept hij de avonturen van* Kasper. *De serie valt op door het intrigerende, afwijkende verhaal en de tekeningen, die zich steeds meer verwijderen van de Klare Lijn naar een sfeervolle krasserigheid.*
Nog verrassender pakt het tweetal in 1992 uit met de bizarre avonturen van een koe als geheim agente: La vache. *De verhalen worden voorgepubliceerd in* (A Suivre) *en sinds kort ligt* La vache *onder de naam* Kobe de Koe *ook in de Nederlandse stripwinkels.*

Aan de vertaling van Kobe de Koe *lijkt bijzondere aandacht te zijn besteed door het aantrekken van Johan Anthierens als vertaler.*

"Ik had nogal commentaar op de vertaling van *Kasper*. Dat was echter niet bedoeld als diskwalificatie van de vertaler. Het ging om het principe van de vertaling. Hij had het niet slecht gedaan, maar het uitgangspunt was verkeerd. Stephen Desberg is franstalig en in *La vache (Kobe de Koe)* hanteert hij een schrijfstijl die je niet letterlijk moet vertalen. Een *"oui"* mag in het Nederlands best iets anders worden dan *"ja"*. Daarom heb ik voor *Kobe de Koe* een andere vertaler gezocht. Ik wilde niet de klassieke vertaler van Casterman. Ik zocht iemand die een eigen taal hanteerde. Dat was het belangrijkste. Ik denk dat het taalgebruik van Desberg het meest recht wordt gedaan door het met dezelfde originaliteit te vertalen. Dat vraagt veel inlevingsvermogen. Daarom heb ik Johan Anthierens gevraagd. Een andere reden is, dat hij maar zijdelings met het beeldverhaal heeft te maken. Ik ken hem goed, hij is speels en heeft karakter. Bovendien is hij Brusselaar en spreekt hij goed Frans. We zien elkaar regelmatig en hebben dezelfde interesses. Hij vond *La vache* een goed beeldverhaal. Hij leest niet veel strips: *Suske en Wiske, Kuifje*, een beetje Schuiten, dat is alles. Hij is geen lezer, maar een schrijver. Maar *La vache* vond hij interessant en daar is deze samenwerking min of meer uit voortgekomen.
Frans is de werktaal van Stephen en mij. *La vache* is een franstalige strip. Daarom moet ze worden overgezet in de Nederlandse taal; niet vertaald, maar overgezet. De sfeer moet vooral goed bewaard blijven. De vertaler moet een boek altijd goed begrijpen om een juiste vertaling te kunnen maken. Ik heb *Kobe de Koe* gelezen en ik ben tevreden over het resultaat. De vertaling doet het origineel recht. Er zijn gelukkig talloze lezers die helemaal niet weten dat er een originele, franstalige uitgave is. De vertaling interesseert hen niets, ze willen gewoon een strip lezen. Ik kan ze dit in handen geven en weten dat het effect hetzelfde zal zijn als bij de Franse versie.

Heb je nooit overwogen om zelf te vertalen?

Ik ben een tekenaar, geen schrijver. Als Bob *(Bob de Moor, de vader van Johan, JN)* met *Cori* bezig was, schreef hij de scenario's in het Frans, omdat dat bij studio Hergé de voertaal was. Als Jacobs een scenario af had, kwam hij dat eerst bij ons thuis vertellen voordat hij ging tekenen en dat ging ook in het Frans. Ik denk dat het op den duur een gewoonte wordt. In Brussel hangt een dominant Franse sfeer. De Vlamingen klitten hier een beetje aan elkaar. In mijn familie werd altijd in het Frans verteld en die gewoonte heb ik overgenomen. Ik vind het vertellen van een verhaal in goed Nederlands daarom moeilijker. Als het over iets anders gaat, kunst bijvoorbeeld, gaat het Nederlands me makkelijker af.

Wordt de strip in ons taalgebied anders ontvangen?

Sinds kort is *Kobe de Koe* in Nederland en Vlaanderen uit en de markt vraagt nu al om een vervolg. In Frankrijk is dat anders, daar kun je nog wel met een striproman aankomen. In Nederland en Vlaanderen werkt dat anders. De tekenaar van *Urbanus* maakt vier albums per jaar, terwijl je in Frankrijk stripmakers hebt, die maar vier platen per maand kunnen produceren. Dat is een groot verschil in populariteit en waardering van het stripverhaal tussen de twee taalgebieden. Dat vind ik boeiend. Wat wil ik zijn: een *Urbanus*-tekenaar of een Jacobs met een oeuvre van in totaal dertien albums?
Mijn idee was iets humoristisch te doen met een sociale ondertoon. Dat werd *Kobe de Koe* en ik voel me er goed bij. Dat is belangrijk. Ik heb de kalligrafie van het striptekenen teruggevonden. Daar bedoel ik mee dat ik al tekenend vertel. Mijn tempo ligt op het ogenblik op twintig platen per maand en dat bevalt me wel. Mijn tevredenheid geldt niet zozeer de produktie, maar het tempo dat me in staat stelt goed een verhaal te vertellen. Bij vorige strips zat ik met het probleem dat voor mij het uiteindelijke plaatje niet in verhouding stond tot al het werk dat ik er voor had moeten doen. Dat vond ik niet gezond, dan raak ik op. Ik vond *Kasper* dan ook moeilijker om te doen dan *Kobe de Koe*. Bij *Kasper* was het resultaat heel aangenaam, omdat dat barokke me op dat moment boeide, maar het werk was me te zwaar. Ik teken graag cartoons, omdat er snel resultaat is. Ik hou van het uitgeven, een boek zien doet me plezier. Het is een karaktertrek van me dat ik snel resultaat wil zien.

Kobe de Koe *is in een heel andere stijl getekend dan* Kasper. *Bij een volgende strip zou dat weer heel anders kunnen zijn.*

Dat kan heel goed. Waarom ook niet. Ik heb een kameleon-mentaliteit. Ik ben de enige niet. Ik zag dat ook bij mijn vader. Hij was iemand die zich geweldig kon aanpassen aan de stijl van een ander. Belgische en Brusselse tekenaars met name, hebben vaak een enorm aanpassingsvermogen wat hun tekenstijl betreft.

In onze schilderkunst vindt je datzelfde vermogen terug. Franse tekenaars hebben dat veel minder of doen dat op hun eigen manier. F'murr maakt soms uitstapjes, maar op een geheel eigen wijze.

Hoe verloopt de samenwerking met Stephen Desberg?

Ik krijg van Stephen carte blanche, op de pagina-indeling na. Zijn scenario's zijn beschrijvend, met de dialogen erbij. We discussiëren over het verhaal, dikwijls per hoofdstuk. Als we het eens zijn over de inhoud en verhaallijnen, beschrijft hij vlug tien pagina's en heb ik het in twee minuten begrepen. Dan ga ik slapen en heb ik het hele verhaal al in mijn hoofd, al die beelden. Dan kan het plezier beginnen. Soms ook de problemen. Gisteren heb ik bijvoorbeeld hard gewerkt aan een monnik die schrijft. Ik wilde dat echt sfeervol houden, met kaarsen en zo. Daar werk ik dan een uur of drie aan, omdat het zo leuk is. Ik moet het voor mijn plezier kunnen doen en dat betekent dat er wat moet staan. Als je op een bladzijde een goed decor en een goede atmosfeer heb neergezet, kun je daar zeven of acht platen mee vooruit. Ik heb een andere houding dan de medewerkers van studio Hergé. Die wilden alles strak en uitgewerkt houden op elk plaatje. Mij kan dat niet schelen. De lezer accepteert het dat bij *Kobe de Koe* zaken aan verandering onderhevig zijn. Je ziet de strepen op de pyjama van Kobe soms loodrecht kruisen en dan weer schuin. Dat mag. Het gegeven is zodanig dwaas, dat dat mogelijk is. Bij sommige beeldverhalen worden de auteurs er door de lezers op geattendeerd als er details niet kloppen. Het zijn strips die daartoe uitnodigen. Bij *Kobe* is er een soort tolerantie.

voor het nieuwe verhaal. We kijken en luisteren allebei graag naar mensen. Daarom kunnen we het samen goed vinden. Reizen is wat dat betreft een goede test. Stephen is bijna mijn tweede vrouw. Alleen op die manier kun je goed werk afleveren. Tenminste, ik kan het alleen op deze manier.
Het is met de scenario's van Stephen zo, dat ze heel eenduidig zijn als je ze leest. Ik teken ze echter zo, dat er daarna nog een laag in komt. Er komt een dimensie bij. Ik hou niet van Laurel en Hardy-grappen waarbij een kerel een schop onder zijn kont krijgt. Ik zie meer in Chaplin in *Modern Times*. Zo'n metro-scène waarin de mensen zich als een kudde voortbewegen, maakt die film veel filosofischer. Dat zoek ik ook in strips en *Kobe de Koe* stelt me daartoe in staat. Als ik een scenario krijg waarin vier kamelen tegen de muur worden gezet, dan ga ik zoeken naar een manier om daar een extra dimensie aan te geven. Er komt een vivisectie-specialist in het verhaal voor en daar maak ik dan een ex-nazi van. Stephen vertelt me dat niet, die keuze maak ik zelf en daardoor ontstaat er meer lading. Plotseling wordt het een razzia. Als het een dokter is die vier kamelen vangt, is het een rechtlijnig stripverhaal. Als je het echter vervormt met zo'n ex-nazi, dan worden die kamelen echt gearresteerd.

Door de manier waarop je in de stripwereld terecht bent gekomen, heb je ook krachtiger moeten proberen je eigen weg te vinden.

Jawel, ik heb het ook wel een beetje in mijn broek gedaan toen ik met *Kasper* begon. De eerste platen leken aanvankelijk nog veel op *Quick & Flupke*, ik wist niet beter. Langzaam aan veranderde dat onder invloed van mijn liefde voor de schilderkunst van Bosch, Breughel, Ensor en voor maskers met

Soms heeft Stephen aanmerkingen op mijn werk. Op een keer had ik een gebouw in Londen getekend, waar een vergadering zou worden gehouden. Stephen schrijft: gebouw in Londen. Ik besloot toen een grotere tekening te maken om dat gebouw te laten zien. Klassieker dan dat kan het niet. Het leek me echter leuk de Beatles er op een of ander manier in te verwerken om het echt Engels te maken. Ik hebt toen de letters van hun naam tot een gebouw gemaakt in felle pop-artkleuren. Toen ik de plaat aan Stephen liet zien, vond hij het eerst wel aardig, maar in de loop van het gesprek kwam hij er op terug en vertelde dat het niet klopte en dat hij het niet begreep. Het was de eerste keer dat ik echt kwaad werd, want ik had er hard aan gewerkt. Maar hij had gelijk. Uiteindelijk heb ik iets heel anders gedaan, dat veel beter klopte. Ik ben toen echt uit de bocht gevlogen. Dat leidt nergens toe, want het leesbare gaat dan verloren. Als illustratie had het prima gekund; als beeldverhaal deugde het niet.

Is Stephen de toetssteen?

Stephen is mijn eerste lezer. Ik heb vriendschappelijk en professioneel zijn goedkeuring nodig. Dat vind ik normaal. Ik verander ook nooit één woord in de tekst zonder zijn toestemming, want ik respecteer zijn werk. Als zaken niet duidelijk zijn, bel ik hem op. Een scenarist weet veel beter dan een tekenaar waar het verhaal naar toe gaat. Als tekenaar krijg ik steeds delen toegestuurd. Ik ken dan wel de synopsis, maar de details van het verhaal weet ik niet. Bij een scenarist als Stephen is elk element gedoseerd. Hij is erg goed geworden. Toen hij de scenario's voor Baard en Kale schreef, kon hij niet alles vertellen wat hij wilde. Hij is iemand die geïnteresseerd is in de geschiedenis en graag reist.
Binnenkort gaan we naar Noord-Afrika om ons te oriënteren

hun expressies. Bovendien schreef Stephen Desberg enorm boeiend en tegelijkertijd gecompliceerd. Voor *Kasper* moet je vreselijk attente lezers hebben. Ik ken mensen die onvoorwaardelijke fans van *Kasper* zijn en mensen die het ingewikkeld vinden en niets voor kinderen. Ik accepteer dat. Dat is de complexiteit van Stephens scenario's. Het is niet bepaald eenvoudig om daarmee te beginnen. Het is geen *Quick & Flupke*. Het aantal parallelle lijnen waarmee het verhaal begint, is ook niet gering. Meestal begin je met een gegeven. Dan voeg je à la Hitchcock een tweede toe, maar dat is dan wel het maximum. Stephen ging gelijk met van alles in de weer. Het was heel spannend om uit te zoeken wat ik daarmee moest doen.

Ben je tevreden over het resultaat?

Ik heb eens het compliment gehad dat ik zo modern was. Ik vond dat aardig, maar dan wil ik wel modern zijn op een wijze waarop de Duitsers dat voor de Tweede Wereldoorlog met Bauhaus al waren. Ik heb onder mijn lezers hard-rockers van achttien, negentien jaar. Dat vind ik prachtig, het zijn tenminste geen oude rotzakken die al vijfentwintig jaar strips verzamelen. Mijn strips zijn niet bedoeld voor vijfentwintig tekstgeleerden, of een onnozel publiek van foetussen dat in warenhuizen alleen maar rotzooi koopt. Mijn publiek is een moeilijke lezersgroep. Het zijn geen kinderen en geen volwassenen. Het is het publiek waarop het stripblad *Pilote* zich destijds ook richtte met een breed spectrum aan stripvormen. Dat publiek vind ik prettig. Het zijn MTV-kijkers, die gemakkelijk 300 BFr. uitgeven aan een stripverhaal, maar nooit iets anders kopen. *Kobe de Koe* is een strip van 1995. Het is geen kopie van iets bestaands. Vroeger was ik niet altijd zeker van mijn zaak. Nu voel ik mij geagiteerd en nerveus, maar wel plezierig. In de tijd dat ik *Kasper* tekende, was ik meer gekweld. *(lacht)* Mensen dachten dat ik half zot was. Er

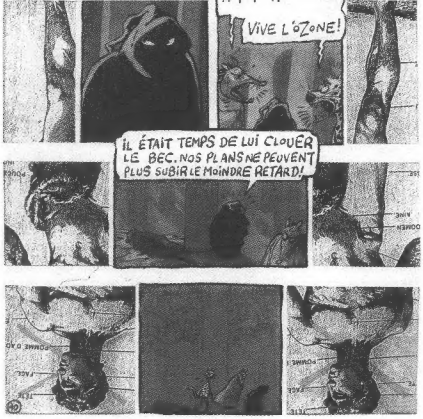

was een sfeer rond *Kasper* waar ik uit moest komen, het was een soort impasse. Ik wilde mijn tekeningen op een heel andere manier opzetten, de waaier van licht open doen. Maar met de Klare Lijn lukte dat niet.
Door rechtstreeks in kleur te werken kon dat wel. Ik kreeg daardoor een veel grotere controle over mijn werk dan op de klassieke wijze waarin ik was geschoold. Bij de Klare Lijn zie je onderscheide fasen als schetsen, inkten, letteren en inkleuren, die steeds door andere mensen worden uitgewerkt. Je hebt er geen enkele controle over. Dat is een luxe studio-manier van werken. Vroeger deed Hergé alles zelf met grote, dikke lijnen zodat het duidelijk afgedrukt kon worden. Dat kostte destijds meer moeite. Zijn lettering was heel rond en sensueel. Daardoor is het geworden tot wat het uiteindelijk was en dat is veel beter. Hergé toonde me weleens zijn latere werk en vond zelf dat hij een beetje beter tekende dan vroeger. Voor hem waren zijn tekeningen uit de dertiger jaren een beetje scheef, maar nu is er een soort fetisjisme ontstaan rond de jonge jaren van Hergé. Ik denk dat alles zijn waarde heeft, maar ik ben geen onvoorwaardelijk fan. Mij verveelt het soms ook. Vroeger niet. Hij is onze meester in bepaalde zaken, maar ik heb ook andere meesters, zoals de Amerikanen of Tardi. De studio was interessant, omdat het toch een soort tempel was. Als je in zo'n tempel kunt komen, heeft dat zijn voordelen. Dat is aangenaam. Wie zou niet graag met Leonardo da Vinci willen samenwerken als hij daarvoor de kans kreeg. Ik heb de luxe gehad om van nabij te kunnen zien hoe Hergé en mijn vader te werk gingen. Toen ik ook bij de studio ging werken, ontdekte ik hoe goed Bob was. Pas toen merkte ik dat hij veel meer was dan de rechterhand van Hergé. Ik denk ook niet dat hij zou zijn gebleven, indien hij onder de duim zou zijn gehouden. Ik ben door de voordeur de stripwereld binnengestapt. Gewoonlijk moet je met je tekenmap bij de uitgevers leuren. Mijn manier was niet makkelijker, maar wel anders. Als ik niets te zeggen of te tekenen zou hebben gehad, zou ik natuurlijk ook stilaan zijn verdwenen. Omdat ik altijd plezier heb gehad in tekenen en vertellen, ben ik er nog steeds.

Hoe ben je met La vache *bij* (A Suivre) *terecht gekomen?*

De eerste bijeenkomst tussen Stephen, mij en de hoofdredacteur van *(A Suivre)* verliep gelukkig goed en dat was een mooie kans. In *(A Suivre)* had je toen die kleine boekjes zitten, waarmee ze de verkoopcijfers gunstig hoopten te beïnvloeden. Wij waren de laatsten in de reeks, want het bracht niet de oplageverhoging die ze ervan verwacht hadden. De hoofdredacteur wilde die grootte niet meer. Kort daarvoor had ik echter *Maus* van Spiegelman in handen gehad en dat vond ik een uitgave met een mooi formaat. Daar hadden ze geen problemen mee. *La vache* is dus op comic-formaat uitgekomen. Toen Bob het album onder ogen kreeg, vond hij het een echt stripverhaal. Ik besefte dat je een paar jaar moet kunnen nadenken over al je gerommel om te weten wat je onder goede strips wilt verstaan.

Waarom vind je Kobe de Koe *een goede strip?*

Kobe is een personage, dat zich leent voor actuele scenario's. Daar heb ik het met Stephen ook vaak over. Ik wil de verhalen altijd een beetje pastoraal op het erf laten beginnen en dan overgaan naar de giftige realiteit. Dat functioneert goed en het swingt.
Kobe de Koe is wreed en lieflijk tegelijkertijd. Je kunt er van alles mee doen. Toen ik zes, zeven jaar was, las ik *Het gele teken*. Ik had daar veel plezier in. Als Jacobs nu met die strip bij een uitgever zou komen, hadden ze de strip voor een volwassen publiek bestemd. Dan was hij in *(A Suivre)* verschenen en in een luxe uitvoering als album uitgebracht. Vroeger was het voor iedereen. Er heerst nu een mentaliteit die alles in vakjes wil stoppen. Verhalen voor spermatozoïden, voor foetussen, voor nuljarigen, enzovoorts. Ik haat dat. In een bibliotheek in Frankrijk hoorde ik van kinderen die *Kasper* hadden gelezen, dat ze nachtmerries van de strip hadden gekregen. Ik ben daar tevreden over, want ik wil mijn lezers bereiken. Dat is mijn doel. Kinderen moeten altijd maar beschermd worden. Ik vind dat pervers en schijnheilig. Het is een Amerikaanse mentaliteit. Als er een jeugdprogramma op televisie is, mag er niet gerookt en gedronken worden, maar een minuut daarna vliegen de sex en het geweld over het scherm.

Het zou, wat jou betreft, niet uitgemaakt hebben of het in (A Suivre) *had gestaan of in* Robbedoes?

Ik wil *Kobe de Koe* niet kleineren. Het moet de status behouden die het door publikatie in *(A Suivre)* heeft gekregen. Ik ben nog steeds verbaasd dat ze het wilden hebben. Het is vanzelf van een select publiek naar een breder publiek gegaan en bij Casterman willen ze het graag hebben. Ik vind het prettig dat ze al ongeduldig vragen of er alweer wat nieuws aan zit te komen. Ik weet nu wat ik doe en dat is belangrijk. Vroeger had ik het moeilijker. Daarmee doel ik niet op financieel gebied, maar artistiek. Ik wenste iets, maar kon het niet concretiseren. Met het laatste verhaal van *Kasper* begon het te lukken en ging ik me vrijer bewegen. Dat is een keuze. Je kunt ook gewoon doorwerken en dan wordt je een ambachtsman. Ik heb daar respect voor, er zijn op ambachtelijke wijze goede dingen gemaakt. Maar het past niet bij mijn mentaliteit. Het echt durven en risico's nemen, gaat me op het ogenblik goed af. De essentie van het maken van een beeldverhaal is de verbeelding laten werken.
Ik ben geobsedeerd door de leesbaarheid van mijn verhalen. *Kobe de Koe* is zeer gestructureerd. Je kunt het een dwaas verhaal vinden, maar het is een feit dat de opzet veel strakker is dan op het eerste gezicht lijkt. Ik bouw geweldig. Ik gebruik pijltjes en collages niet voor de lol, maar om iets te becommentariëren, om te zorgen dat de mensen begrijpen wat ik bedoel. Als ik pijltjes gebruik, doe ik dat om drie, vier plaatjes te besparen voor de uitleg en daarmee win ik tijd en ruimte. Net zoals ik tijd win met de manier waarop ik het wit tussen de tekeningen gebruik. Dat vind ik boeiend om te doen. Het kleurgebruik is ook belangrijk. De Klare Lijn kent enkel egale kleuren. Op de studio moest ik met een pen in de tekening aangeven welke tint ik wilde. Als ik dan twee weken later de plaat aan de inkleurster gaf, wist ik niet meer welke tint ik bedoelde. Door rechtstreeks in kleur te werken, kan ik alles doen wat ik wil. Ik hou van licht. Bij Hergé is er geen licht, zijn er alleen maar platte vlakken. Er zijn geen gradaties, terwijl die me juist aanspreken. Ik moest volgens mijn eigen idee te werk gaan. Dat is natuurlijk betrekkelijk, want in zekere zin is *Kobe de Koe* ook Klare Lijn, zowel in scenario als in de goede dikke, zwarte lijnen rond de kleur. Maar wat ik nu doe, is essentiëler. Ik heb vooral de obsessie vaarwel gezegd. Ik had het ook op een andere manier kunnen doen, maar dan had ik het zoals Joost Swarte moeten doen. Ik ben gelukkig met het resultaat. *Kobe de Koe* is een patchwork van alles dat ik ken, of denk te kennen, zonder te verdrinken in de pretenties. Stephen is eveneens tevreden en dat is ook belangrijk, want ik ben trouw gebleven aan mijn scenarist en dat heeft uiteindelijk goed uitgepakt. Toen ik met Stephen begon, merkte ik dat hij in mijn omgeving niet erg werd gewaardeerd. Nu is hij zeer gewild.
Ik werk nooit meer met strakke rechte lijnen of correcte verdwijnpunten. Het is allemaal vrijer geworden. Als alles mogelijk is, stoort niets meer. Je moet daar wel het talent voor hebben. Wat ik doe als striptekenaar is een soort one-manshow. Ik vergelijk mezelf eerder met een cabaretier als Couluche of een Afrikaans verhalenverteller dan met Rosinski. *Kobe de Koe* is ook niet louter en alleen beeldverhalenstructuur. Ik leen van overal en iedereen. Dat heeft zijn risico's, maar ik kan en wil het niet anders doen. Ik wil mezelf en mijn werk niet verder structureren, want dan is het niet interessant meer. Alles moet met passie gebeuren en het kan me niet schelen of dat een kwaliteit is of een slechte kant van mijn karakter. Ik neem de verantwoordelijkheid voor wat ik teken. De rest kan me niet schelen en dat allemaal dankzij de Koe.

Jef Nieuwenhuis

Paniek in Arcadia

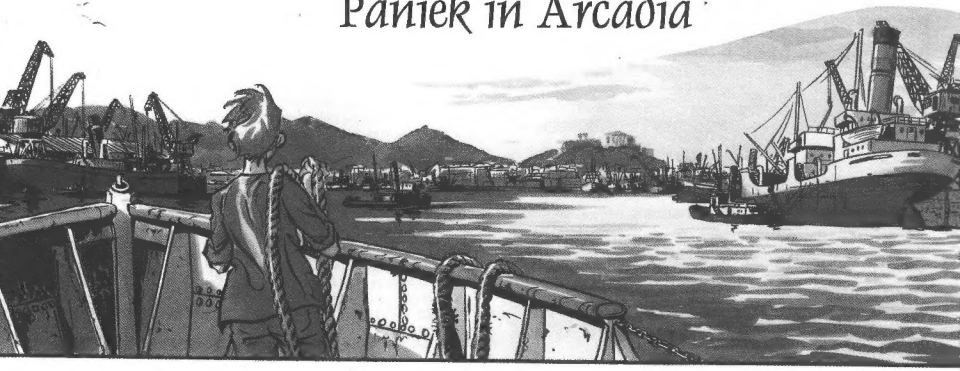

De Brusselse werkkamer van Marc Bruyninx grenst aan een door klimop overwoekerd balkon en kijkt uit op achtertuinen waar de verkeersdrukte van de nabijgelegen Louizalaan nauwelijks doordringt. De kamer, met affiches van onder meer Egon Schiele en Félicien Rops aan de muur geprikt, lijkt in een staat van gecontroleerde wanorde te verkeren. Hij is laag en donker, zoals vele ruimtes in het huis, die worden verbonden door bochtige trapjes van met de jaren zwart geworden hout, en verlicht door grote ronde vensters op onverwachte plaatsen. Het is een huis met een geschiedenis, vertelt Marc Bruyninx. Het werd ontworpen en bewoond door een inmiddels vergeten kunstschilder, wiens vrouw hofdame bij koningin Elizabeth was. Hare Majesteit bezocht regelmatig de muzikale soirées, die in het huis werden gegeven. Marc Bruyninx: "Mijn *lief* en ik gebruiken de vroegere eetkamer van het huis als slaapkamer, en ik weet dat koningin Elizabeth hier weleens kwam dineren. Ik vind dat wel een chic idee: slapen in een kamer waar de koningin ooit heeft gegeten."

We spreken elkaar naar aanleiding van het verschijnen van Arcadia en elders, *het derde deel uit zijn reeks* Max *en inmiddels zijn vierde boek. Marc Bruyninx debuteerde met* L'adieu au roi, *waarvoor hij een boek van de Franse schrijver en cineast Pierre Schoendoerffer bewerkte. Met een ondertoon van spijt zegt hij over dat boek:* "Het is nog altijd mijn best verkochte album. Misschien dankzij Schoendorffer, die een grote naam heeft in Frankrijk, of misschien omdat het over de Tweede Wereldoorlog gaat en mensen kennelijk graag oorlogsverhalen lezen."

In de reeks Max *beschrijft Marc Bruyninx de wereldreis van de gelijknamige weesjongen, die begint in Australië* (De regendroom) *en hem via het Nabije-Oosten en de wereld van Duizend-en-Een-Nacht* (Oosters blauw) *naar zijn grootvader in Duitsland moet voeren. In het nieuwe deel,* Arcadia en elders, *arriveert hij per schip in Piraeus, de haven van Athene. Aan het eind van het verhaal staat hij op het punt de Adriatische Zee over te steken. Het was Bruyninx' bedoeling dat Max in elk deel een jaar ouder zou zijn, maar hij heeft gemerkt dat hij er niet aan ontkomt af en toe te smokkelen. De verhalen volgen hun eigen logica en Max groeit sneller op dan het verloop van de gebeurtenissen eigenlijk toelaat:*

"In het eerste boek had ik veel moeite om Max te tekenen. Vaak lijkt hij jonger dan mijn bedoeling was, namelijk een jaar of twaalf. Pas nu, in het derde deel, krijgt hij een herkenbare leeftijd en wordt duidelijk dat hij een jaar of zestien, zeventien moet zijn."

Een van de redenen voor het snelle opgroeien van Max is dat Bruyninx merkte dat een kind als hoofdpersoon van een strip zijn beperkingen heeft: zo kan hij moeilijk een relatie met een vrouw aangaan. Dat is een van de belangrijkste motieven in het nieuwe verhaal, waarin de jongen schoorvoetend kennismaakt met de liefde, daarin met grote voortvarendheid aangemoedigd door Pan. De herdersgod is teruggekeerd naar Arcadia, een bergachtige streek op de Peloponnesos, die in de Oudheid als het paradijs op aarde gold.

"In mijn verhaal smokkelt Pan hasjiesj, puur uit financiële noodzaak. Hij heeft een *lief*, dat graag juwelen krijgt. Maar het idee van een god die op aarde terugkeert, heb ik naar mijn eigen gevoel niet voldoende kunnen uitbouwen. Bijvoorbeeld de manier waarop hij naar onze wereld kijkt, in tegenstelling tot de wereld van de Oudheid. Ik moest me puur op het verhaal richten. Ook de seksualiteit van Pan, het belangrijkste onderdeel van de mythen, komt nauwelijks aan bod. Maar ik moet toegeven dat zijn moraal op seksueel gebied niet door de beugel kan. Hij springt op alles wat beweegt: jongens, beesten, maakt niet uit. Een *vuil* karakter. In een bos zou ik hem niet graag tegenkomen, laat ik 't zo zeggen. De figuur in mijn verhaal is een vrij *softe* Pan. Dat kan niet anders in een toch betrekkelijke brave reeks als *Max*. In onze joods-christelijke opvoeding levert seksualiteit nog altijd veel meer problemen op dan mensen die elkaar afmaken."

In Max *confronteer je je hoofdpersoon en zijn Westerse instelling steeds met andere culturen.*

"Het boeit me twee tegengestelde opvattingen van het leven met elkaar te confronteren. Dat gebeurt elke dag, elke minuut. Een overwoud wordt gekapt voor het maken van Japanse eetstokjes. Er zijn honderden voorbeelden van de botsing tussen onze cultuur en volken die heel anders denken. En de afloop is meestal, zelfs altijd, in ons voordeel. Voordeel tussen aanhalingstekens."

Max is nog een kind. Daardoor staat hij open voor de invloed van die culturen.

"Dat is precies de reden dat ik een kind als hoofdpersoon heb gekozen. Maar *Max* is een lang verhaal... Mijn eerste idee werd door Glénat niet aangenomen en achteraf hadden ze daar misschien wel gelijk in. Ze vonden dat ik nog te weinig ervaring had en dat mijn opzet te ambitieus was. Oorspronkelijk was Max nog veel jonger, een jaar of twee. Hier en daar refereer ik nog aan zijn tijd in een Zwitsers weeshuis. Maar ik heb het idee nog altijd niet helemaal losgelaten. Misschien ga ik nog een keer verder terug in zijn jeugd. Zeker in het begin moest hij een onbeschreven blad zijn."

De vergelijking met een andere jonge, maar leeftijdloze wereldreiziger ligt voor de hand. Het karakter van Kuifje werd echter niet of nauwelijks beïnvloed door de avonturen die hij beleefde en de volken waarmee hij in contact kwam. Dat was typisch de mentaliteit van de Westerlingen, zegt Marc Bruyninx. Ze probeerden altijd de anderen te beïnvloeden, niet beïnvloed te worden. Hij wil niets afdoen op het werk van Hergé, zeker niet, maar de schepper van Kuifje *was een kind van zijn tijd - evengoed als hijzelf dat is. Hij hoopt dat tussen de regels door te lezen is welke maatschappelijke ideeën hij in zijn verhaal probeert te verwerken:*

"Ik ben eigenlijk helemaal niet *accoord* met hoe het in de wereld toegaat. Op mijn eigen, bescheiden manier probeer ik dat te zeggen. Of je nu een tientje aan Greenpeace geeft of een stripverhaal maakt, de jonge generatie moet duidelijk maken hoe ze erover denkt. Iedereen moet het zeggen en laten merken dat hij het niet eens is met de gang van zaken. Iedereen moet het doen."

Vreemd genoeg bezweert bijna elke stripmaker in een interview dat hij toch vooral geen maatschappelijke boodschap heeft en er alleen op uit is de lezer met zijn verhalen te amuseren.

"Dat heb ik ook gemerkt, ja. En ik vind dat raar. Want als ik ze persoonlijk ontmoet, merk ik dat de meesten van hen er toch behartenswaardige ideeën op nahouden. Dat het in hun werk niet is terug te vinden, heeft vooral een commerciële achtergrond."

De uitgevers willen het niet?

"Die willen enkel en alleen dat een album goed verkoopt. Datzelfde zie je in de muziek of in de film. Ik heb de indruk dat de hele wereld om geld draait en dat er geen plaats voor ideeën is. Iedereen weet dat het niet goed gaat, maar het gaat almaar in dezelfde verkeerde richting verder. Een stripverhaal als *Max* zal nooit iets veranderen in de wereld, daar maak ik me geen illusies over, maar ik zou me slecht voelen als ik mijn mond hield. Iemand moet iets doen, of proberen te doen. Natuurlijk, een strip moet ook amusement zijn. Al was het alleen maar voor mezelf: ik moet plezier hebben bij het schrijven en tekenen. Een gevecht tekenen is nu eenmaal 'n stuk leuker dan een intellectuele discussie tussen twee mensen in een stoel. Voorlopig vind ik het mijn grote plicht tegenover mezelf meer boeken te verkopen. Noodgedwongen moet ik dus concessies doen."

Hoewel zijn familie aan beide zijden elke artistieke traditie ontbeerde, legden zijn ouders hem geen strobreed in de weg toen hij naar de academie wilde. Haast integendeel. Ze moedigden hem aan van zijn hobby zijn beroep te maken en tekenaar te worden. Marc zelf stribbelde aanvankelijk tegen:

"Ik wilde niet de hele dag aan een tafel zitten, ik wilde reizen."

Nu doe je het allebei tegelijk.

Lacht: "Ja, na de middelbare school heb ik een jaar de officiersopleiding van de zeevaartschool gevolgd. Dat bleek niets voor mij. Te veel wiskunde, en ik ben echt waardeloos in wiskunde. Op een schoolschip heb ik nog een reis naar Kreta gemaakt, die zes weken duurde, maar dat was het wel zo'n beetje."

Wat voor beeld had je van een leven als zeeman?

"Corto Maltese... *(lacht)*. Maar de werkelijkheid is zo heel anders. Een scheepsofficier is zoiets als een treinbestuurder, die de koopwaar naar een ander continent brengt. Hij ziet niet zo veel van de wereld, hoewel het heel prettig is om op zee te zijn, vind ik."

Je ging met een veel te romantisch beeld naar die school toe?

"Zoals veel mensen. Ik weet nog dat er veel leerlingen waren die er na een paar weken mee ophielden, toen ze in de gaten kregen wat de opleiding eigenlijk inhield... Mijn vader natuurlijk woedend: *'Wat denk je nu te gaan doen?'* Toen ben ik toch naar het Institut St-Luc gegaan, maar toen ik er kwam wist ik niets van tekenen, niets van kunst, niets. Het was voor mij een heel nieuwe wereld."

In Nederland wordt vaak hoog opgekeken tegen de Belgische stripopleidingen, maar Marc Bruyninx kijkt met gemengde gevoelens op zijn academiejaren terug. Zeer gemengde gevoelens.

"Als leraren had ik in het begin Claude Renard en François Schuiten en met die laatste kon ik helemaal niet opschieten. Maar één ding zei hij, dat ik nooit vergeten ben: *'Fonce, casse-toi la gueule, mais fonce.'* Ga door, ga op je bek, maar ga door. Dat

heeft hij goed gezegd. Heb ik toch nog iets geleerd op St-Luc *(lacht)*... We zaten in het laatste jaar met elf leerlingen in de klas en maar twee van hen zijn professioneel striptekenaar geworden: Philippe Francq, die nu *Largo Winch* tekent, en ik. Dat is heel weinig voor een zo gerichte vakopleiding."

Een van Bruyninx' grootste verwijten is dat de scenariocursus in alle opzichten tekortschoot. De leerlingen hielden zich bezig met het lezen van Agatha Christies, en de titel The Spy Who Came In From The Cold *van John le Carré wil hem ook nog wel te binnen schieten. Toegegeven, de laatste jaren heeft hij de lessen niet fanatiek gevolgd, maar hij weet van oud-klasgenoten dat ze de zelfde ervaringen hebben. Er was niemand die vertelde hoe ze een verhaal moesten opbouwen. Vandaar dat hij voor zijn eerste strip zijn toevlucht nam tot een bestaand boek, dat hij zonder moeite kon bewerken.*

"De problemen kwamen pas bij het eerste deel van *Max*. Ik zat aan mijn tafel en had geen idee hoe ik een verhaal moest schrijven. Ik verkeerde in de mening dat het verhaal al kant en klaar in je hoofd moest zitten, maar dat is niet zo. Je moet de grote lijnen weten, maar de rest komt tijdens het werken, al improviserend. Zoals een muzikant, die de *mood* eenmaal te pakken heeft. Dat heb ik op school nooit gehoord en daardoor verlies je als beroepstekenaar veel tijd."

Kregen jullie nooit de opdracht: schrijf een scenario? Zucht, denkt na:

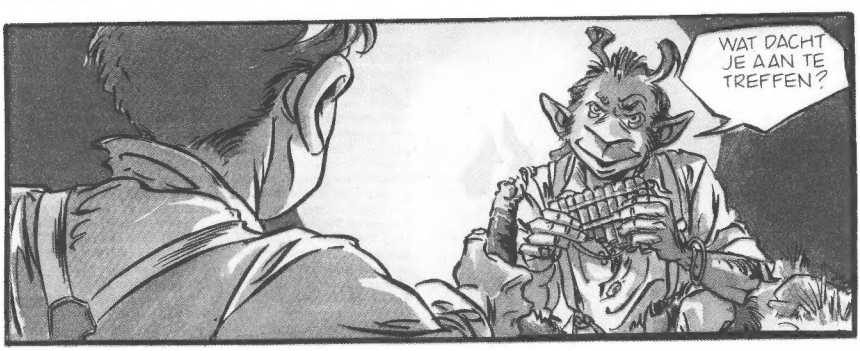

"Niet dat ik mij herinner. Nou ja, het is misschien typisch een beroep dat je in de praktijk moet leren. Op zo'n opleiding zou je een paar beroepstekenaars moeten hebben, die adviezen geven."

Hij denkt met plezier terug aan de maanden dat Philippe Berthet en Tony Cossu gastdocent waren en de leerlingen met professionele stripmakers van gedachten konden wisselen.
De oude situatie, waarin jonge striptekenaars vaak in de praktijk werden opgeleid als assistent van een gevestigde tekenaar, is misschien ideaal maar in de huidige situatie nauwelijks haalbaar. Het is voor een stripmaker al moeilijk genoeg om zelf het hoofd boven water te houden, laat staan dat hij een assistent moet betalen.

Stel dat iemand aanbiedt een jaar als vrijwilliger bij jou te werken. Zou je dat kunnen?

"Ik vind het moeilijk om samen te werken. Of het nu schoonmaken of striptekenen is, ik werk graag in m'n eentje. Ik zou me kunnen voorstellen dat ik scenario's voor anderen schrijf, maar ik heb er gevoelsmatig moeite mee om personages uit handen te geven. Ik heb er pas geleden met Jean-François Charles over gepraat en hij zei: 'Je moet veel meer als een professional werken. Als *Max* zou stoppen, moet je de verhalen aan een andere tekenaar geven en zelf iets heel nieuws opzetten.'"

Dat is zijn eigen werkwijze: zijn strip Pioniers van de Nieuwe Wereld *wordt nog wel door hem geschreven, maar getekend door Ersel, terwijl hij zelf* Fox *tekent, op tekst van Jean Dufaux.*

"Vanuit professioneel standpunt heeft hij zeker gelijk, ik ben te individualistisch. Hij heeft dan ook tien, vijftien jaar meer ervaring dan ik. Maar het zou me aan het hart gaan als ik nu met *Max* zou moeten stoppen. Ik heb het gevoel dat zijn karakter pas nu, na drie albums, uit de verf begint te komen. Jean-François zei ook tegen me: *'Tu as fait tes armes, je hebt met deze drie, vier boeken bewezen wie je bent.'* In een volgend personage zal altijd iets van Max terug te vinden zijn... Als ik mijn eigen boeken zie, merk ik dat ik nog 'n hoop te leren heb. Niet dat ik me bij het tekenen bewust beperk, maar achteraf heb ik het gevoel dat het beter had gekund. Nee, als je begint jezelf te beperken, dan gaat het ten koste van je scenario's. Dat kun je je niet permitteren: het idee dat je iets niet kunt tekenen en het dus niet probeert. Als je bij het schrijven denkt: dat is geweldig, maar je laat het vallen omdat je denkt het niet te kunnen tekenen... dat is onnozel. Je loopt natuurlijk het risico dat een scène slecht getekend is. Dat is al eens gebeurd en dat zal nog weleens gebeuren. Maar je kunt vaak meer dan je denkt."

Hij zegt dat hij nogal huiverig is om zich al te zeer te laten beïnvloeden, uit angst een deel van zijn spontaniteit en eigenheid te verliezen. Om die reden beperkt hij zijn documentatie tot een noodzakelijk minimum.

"Ik weet dat er in mijn strips veel dingen zijn, die niet kloppen. Landschappen, huizen, kleding. Maar ik vind het niet belangrijk om het juiste aantal knopen aan een uniform te tekenen."

Je steekt veel meer werk in de manier waarop de gebeurtenissen in beelden worden verteld.

"Het probleem is dat de strip ten opzichte van film of theater vrij beperkt is. Een acteur kan bewegingen, stembuigingen en blikken gebruiken, dus moet je als striptekenaar andere middelen vinden. Dat is nu juist het kenmerk van de strip. Het klopt dat ik daar heel veel tijd in steek.In het derde deel zijn de pagina's overzichtelijker geworden, maar ik heb nog altijd niet het gevoel dat mijn werk erg duidelijk is. Ik vind het moeilijk om dat zelf te beoordelen. Dat zijn nu juist dingen die ik aan lezers vraag, als ik op een festival ben of ergens ga signeren, wat ik over het algemeen graag doe."

Het tekenen gaat je niet makkelijk af, heb ik de indruk.

"Ja, vandaar dat ik zo traag werk. Het zou me echt pijn doen als mensen naar mijn werk keken en zeiden: dat is slecht. Ik heb daar echt *schrik* van."

Is dat onzekerheid? Kun je slecht tegen kritiek?

"Nee, je mag iemand best bekritiseren, als zijn werk niet goed is. Maar ik wil geen kritiek horen, dat is het... *(lacht)* Het is een probleem, want ik weet zeker dat mijn werk beter zou zijn als het spontaner was. De schetsen voor *Max* zijn mooier dan de voltooide pagina's, vind ik zelf. Onzekerheid is misschien niet het juiste woord... Of ja toch, onzeker... Angst om slecht werk te maken."

Je zou willen dat je werk geen aanleiding tot kritiek geeft, dat je met andere woorden een perfect boek hebt afgeleverd?

Lacht: "Als dat zou kunnen... Ik denk dat het vooral een kwestie van ervaring is. Telkens als een boek af is, kijk ik ernaar en zie ik de dingen die ik de volgende keer anders moet doen. Ik ben een harde criticus voor mezelf. Ik doe mezelf niets cadeau. Psychologisch heel lastig, hoor... Twee dagen geleden kreeg ik m'n nieuwe boek in handen, las het door en zei tegen mezelf: *Het is slecht.* Ik wou het meteen overdoen. Ooit zal ik het doen, een boek helemaal opnieuw maken, louter voor mezelf. Je moet je doel hoog stellen, vind ik. Niet alleen in de strip, in alles."

Al enkele jaren lang tekent hij één avond per week model, samen met een groepje vrienden, onder wie Patrick Legein, de huidige tekenaar van Dampierre. *Het is een heilzame afwisseling van het striptekenen, want als je eenmaal aan een strip bezig bent, doe je eigenlijk een jaar lang hetzelfde. Een tekenaar is beperkt door de commerciële en technische eisen die aan een strip worden gesteld en hij kan - tenzij hij tot de heel groten behoort - niet van de ene pagina op de volgende het voer omgooien. Bij het modeltekenen kun je, afhankelijk van de stemming of de lichtval, opeens besluiten in kleur of met een ander materiaal te gaan werken. Marc Bruyninx heeft geen moeite de grote discipline op te brengen, die voor het striptekenen een vereiste is, hoewel* "een jaar lang, elke dag tien uur, dat wordt op den duur te veel. Ge hebt zo af en toe goesting alles uit het raam te gooien en iets anders te doen." *Tegelijk is die discipline een prettig houvast, en in elk geval beter dan een baas die je vertelt wat je moet doen. Dat een maatschappelijke carrière niet voor hem was weggelegd, had hij al snel ontdekt. De baantjes die hij had, waren een bezoeking. De enige job waaraan hij met plezier terugdenkt, was het legen van vuilnisbakken op de Brusselse luchthaven.* "Gewone mensen, die nog kunnen leven en spontaan zijn. We dronken veel en vertelden grappen. Dat was tof." *En uiteraard is het prettig dat je als striptekenaar ten slotte een boek in handen houdt, als concreet resultaat van een jaar lang hard werken. De voldoening is groot.* "Een schoon beroep, als ge goed nadenkt."

Pieter van Oudheusden

(advertentie)

le REPORTER
DAGBLAD VOOR STRIPMINNEND
NEDERLAND | Nº 40 | DONDERDAG
16 NOV 1995 | LES ÉDITIONS LAMBIEK
KERKSTRAAT 78 - 1017 GN AMSTERDAM
TEL: 020 - 6267543 - FAX: 020 - 6206372

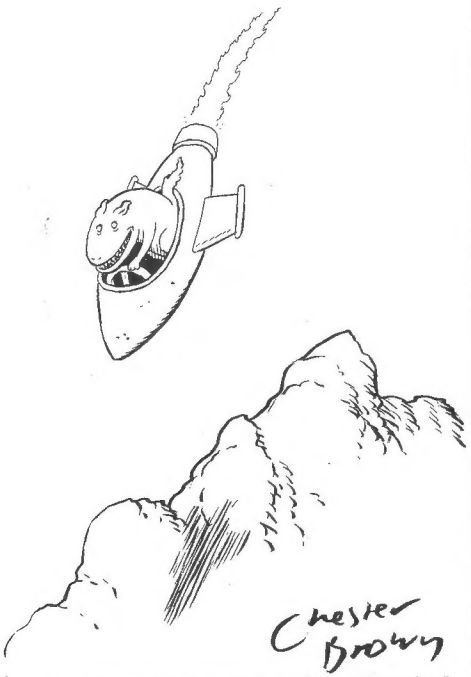

Chester Brown op bezoek, samen met vier Drawn & Quarterly*-collega's. Koesterde galerie Lambiek niet ooit het plan om een groepstentoonstelling van Canadese autobiografen in elkaar te zetten?*

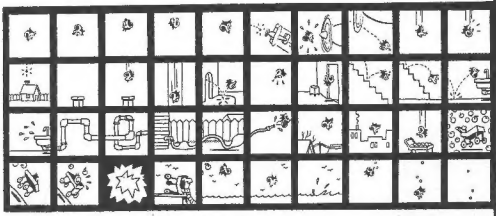

vanaf 13 januari in galerie Lambiek:
CHRIS WARE en de première van de Europese dependance van zijn **ACME NOVELTY LIBRARY**
"Het best bewaarde geheim in de stripwereld" volgens art spiegelman.

De Zone 5300-expo die in oktober in Lambiek logeerde trok eigenaardig volk.

BURNS IN HELL

Een (verkoop-)expositie van **Charles Burns'** beste werk van de afgelopen vijftien jaar, en volgens de artist zelve is het de mooiste expo die er ooit over zijn werk is gemaakt. Veel illustraties in zwart/wit en in kleur voor onder andere *The New Yorker*, *Rolling Stone* en *Playboy*, portretten van Boris Karloff, Peter Lorre en William S. Burroughs, tekeningen voor het boek *Facetasms* en uiteraard een aantal strips, maar ook wordt er werk tentoongesteld dat nooit eerder ergens was te zien. Tot en met 31 december in galerie Lambiek.
Bij de expo verschijnt in beperkte oplage een zeefdruk met vier weinig geruststellende portretten in felle kleuren.

ACACIALAAN

M.

Matthias Giesen (Beverwijk, 1968) is geen druktemaker. Hij legt een oude langspeelplaat op de draaitafel ('Houd je van Mozart?'), *steekt een sigaartje op en schenkt nog een glaasje chianti in. In zijn Rotterdamse bovenkamer, om de hoek bij de Euromast, zit hij iedere dag achter zijn tekentafel te werken om als cartoonist en illustrator aan de bak te komen. Giesen groeide op in Vaals en kwam in de Maasstad terecht om de kunstacademie te doorlopen, afstudeerrichting schilderen. Inmiddels heeft hij drie jaar zijn diploma, maar nog steeds geen werk.*

„Af en toe publiceer ik eens een tekeningentje," *zegt hij.* „Maar daar kan ik mijn brood niet mee verdienen. Soms denk ik dat het wel zal lukken, maar het kan niet te gek lang meer duren of ik zal een ander beroep moeten kiezen van de sociale dienst."

De tekenaar praat niet vol zelfvertrouwen over zijn capaciteiten. Zelf noemt hij dat realistisch. „Ik weet van mezelf dat ik technisch gezien niet zo goed ben," *vindt hij.* „Ik kan wel iets verzinnen, maar het is wat anders om het ook te tekenen. Als ik voor de zoveelste keer een afwijzend bericht krijg op een sollicitatie, denk ik: 'ze heben gelijk. Die mannetjes zien er toch ook niet uit en die stoel is scheef.' Als ik zie hoe andere tekenaars zomaar even een mannetje kunnen tekenen dat op een stoel zit. Wanneer ik iemand zittend moet tekenen, stoei ik met de perspectieven. Dan ben ik alleen aan het uitgummen en hertekenen."

Waarover is Giesen dan wel tevreden? „Mijn techniek is niet zo goed, maar door mijn gebreken aan te dikken kan ik er toch mijn slag uit te slaan, zodat het een interessante tekening wordt. Er zitten wel fouten in de tekening, maar het oogt prettig. Als je niet goed naar de werkelijkheid kunt tekenen, noemden ze dat op de academie een autonome tekenstijl. That's me," *glundert hij. Na de academie kwam Giesen in het befaamde zwarte gat:* „Ik wist niet wat ik moest doen en of ik me moest schamen voor zo'n belachelijk beroep als kunstenaar. Het heeft toen nog een tijdje geduurd, voordat ik voor mezelf had uitgemaakt dat ik niet wilde schilderen en me bezig wilde houden met het verzinnen van onzin, het maken van cartoons, losse grapjes en tekeningetjes. Op de academie dacht ik nog dat ik schilder wilde worden. Nu blijkt dat ik van mijn hobby niet mijn beroep, maar slechts mijn werkloosheid heb kunnen maken."

Die hobby is ontstaan toen hij op jonge leeftijd het werk van Paul Bodoni ontdekte in de Jippo. *Diens expressieve tekeningen prikkelden Giesen ook iets dergelijks te proberen.* „Vanaf toen heb ik eigenlijk onafgebroken gekke poppetjes zitten tekenen," *vertelt hij. Op de middelbare school begon hij zijn eerste strijpes te tekenen, wat hij voort zette op de academie. Daar begon hij te publiceren in het blad* Barwoel *en maakte hij in kleine oplages boekjes over de figuur Boer Jelmen. Na drie albums had hij het wel gezien.* „Het was eigenlijk steeds hetzelfde: Boer Jelmen ging erop uit en kwam een gek mannetje tegen. Pas de laatste tijd pak ik het weer op. Ik ben nu bezig met een nieuw boekje, met verhalen die in *Zone 5300* hebben gestaan en enkele strips die niet zijn afgemaakt wegens onvoldoende discipline. Marcel Ruijters heeft aangeboden het uit te geven. Het gaat heten: *Boer Jelmen, Incompleet werk.* Het moet nog dit jaar uitkomen."

Giesen kent Ruijters nog uit de tijd dat hij in Limburg woonde. Ze tekenden allebei voor het Maastichtse blaadje Maandblad *en nadat ze elkaar in levende lijve hadden ontmoet, begonnen ze intensief schetsen met elkaar uit te wisselen, die ze van elkaar afmaakten. De resultaten zijn gebundeld in verschillende* Onbegrijpelijke verhalen, *eveneens uitgegeven door Ruijters. Iets soortgelijks doen de twee nu in* Thank God it's ugly, *waaraan nog meer auteurs meewerken.* „Marcel is een knooppunt van veel tekenaars die met underground bezig zijn. Hij stuurt vaak schetsen op van iemand die ik niet eens ken."

Behalve met Ruijters, werkte hij ook samen met Kees Torn, met wie hij het album You must be joking *maakte. En verder werkt Giesen voor* Zone 5300. *Aanvankelijk zat hij ook in de redactie, maar nu maakt hij alleen nog maar cartoons en onzinartikeltjes* 'in de hoop een lachje bij de lezer op te wekken'. *Verder is hij natuurlijk hard bezig ergens betaald werk te krijgen als tekenaar.* „Systematisch loop ik alle bladen in de rekken van de bibliotheek af. Ik schrijf naar ieder tijdschrift dat ik tegenkom," *zegt hij.*

Matthias wil verder gaan als cartoonist en illustrator, omdat dit volgens hem twee disciplines zijn die elkaar aanvullen: „Je kunt niet heel de dag cartoons verzinnen, dan wordt je een gek mannetje."

Over het vinden van werk blaakt Matthias niet van zelfvertrouwen. „Ik ken mijn kwaliteiten," *benadrukt hij nog maar eens.* „Ik ben niet alleen bescheiden, ik heb ook zelfkennis. Marcel en Gummbah zijn gewoon hele goede tekenaars, zij breken wel door."

Maar wat motiveert hem dan toch door te gaan? „Ik vind het gewoon leuk met papier bezig te zijn en gekke poppetjes te tekenen. Ik vind het leuk als dat lukt, maar veel verdwijnt in de prullenbak. Ik werk voor mezelf. Als ik het naar m'n zin heb, is het goed. Ik werk nooit met een scenario. Ik begin zomaar te tekenen. Dat is een leuke manier van werken, waarbij je jezelf voortdurend verrast, omdat je niet weet waar het verhaal naartoe gaat. Het belangrijkste is jezelf amuseren. Dat is voor mij de drijfveer om 's ochtends weer aan het werk te gaan. Ik zie echter nog teveel fouten bij mezelf, technisch onbenul. Dat weerhoudt me ervan echt in mezelf te geloven. Ik geloof slechts een beetje in mezelf en dat is net genoeg om door het leven te gaan. Ik denk dat de situatie waarin ik verkeer voor een groot gedeelte is terug te voeren op luiheid. Ik vind alles wel best. Ik wil wel uit de bijstand komen, maar heb niet veel ambities. Vroeger wilde ik een beroemd schilder worden en prachtige dingen maken, waarbij de mensen in huilen uitbarsten. Nu ben ik al blij als iemand glimlacht om mijn cartoontjes. Op de academie kwam ik er achter dat ik geen topper ben en dat ik me moest richten op datgene waarin ik wel goed ben: strips en cartoons. Het valse geloof in mezelf verdwijnt en dat is niet erg. Ik voed de hoop dat ik hier en daar een grappig ideetje kan verzinnen. Als ik iets goeds heb gemaakt, wil ik dat dat het startpunt is voor beter werk. Ik ben geen vertwijfeld kunstenaartje, ik heb het best naar mijn zin. Alleen kan ik wel wat meer ballen gebruiken."

Hans van Soest

OH, PARDON!
JA, WACHT MAAR! OVER 500.000 JAAR BOTS IK EENS TEGEN JOU OP!
BELANGRIJKE GEOLOGISCHE MOMENTEN
Wacht eens! Sinds wanneer schrijf je Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwllllan-tysiliogogogoch met een v?
Scrabbelen in Wales
NEE MAAR... NORMAALMAN!
JA NOU EN?
- Van Tichelen, je bevindt je weer niet op je logische plek!
Zonder woorden
— Verdorie, je hebt gelijk... Dat is Nessie helemaal niet, maar een wazige foto van een stuk hout!

Het Laatste Oordeel

De dwaas van de koning 1: Het apenhuis
Goepfert & Cothias
Uitg. Glénat; 45 pl; gekart.; *f* 21,95/BF 395.

Succesvolle stripseries zijn net konijnen; ze jongen als gekken. Een held als Blueberry komt avonturen te kort om alle spin-offs te vullen. Ook Ariane de Troïl, alias Roodmasker komt niet meer uit met één reeks. In *ZozoLala 83* is het eerste deel besproken van de serie *Wuivende Veder*. De reeks *Roodmasker* is al langere tijd gereanimeerd. In beide series worden de wederwaardigheden van Ariane beschreven. Blijkbaar is dat nog niet genoeg. Onder de noemer *De dwaas van de koning* worden nieuwe verhalen verteld door veelschrijver Cothias.
De geschiedenis begint met de barensweeën van Ariane de Troïl, die bevalt van een zoon van Lodewijk XIII. Een curieus gegeven dat, zelfs voor trouwe lezers van haar avonturen, nogal uit de lucht komt vallen. Nog verbazingwekkender wordt het, als al snel duidelijk wordt dat het kind niemand minder blijkt te zijn dan de Franse toneelschrijver Molière.
Geen zee gaat Cothias meer te hoog. Vakmanschap kan de scenarist echter niet ontzegd worden. Ondanks het gezochte verband met een succesvolle moederserie en het feit dat een waarheidsgetrouwe levensbeschrijving snel in saaiheid kan verzanden, weet Cothias een redelijk onderhoudend verhaal te vertellen. Maar zoals gewoonlijk wordt Juillard node gemist. Een begenadigd striptekenaar is een muze voor zijn scenarist. Brice Goepfert is een vlijtig, maar wat beperkt ambachtsman, die in zijn ijver om in de geest van zijn voorganger verder te werken aan stijlvastheid inboet. Het album krijgt door dit alles een wat plichtmatig en nogal ongeïnspireerd karakter. Cothias wil niet beter en Goepfert kan niet beter. *(Jef)*

Hermann

Sarajevo Tango
Hermann
Uitg. Dupuis; 52 pl.; kleur; gekart.; *f* 25,00/BF 500.

Zodra een gevestigd auteur aangeeft dat het werk waar hij nu mee bezig is zijn magnus opus zal worden, is er gegronde reden achterdochtig te zijn. Hermann gaf vooraf hoog op van *Sarajevo Tango* en uitgeverij Dupuis heeft het boek inmiddels met veel publiciteit op de markt gebracht. En het moet gezegd: *Sarajevo Tango* is inderdaad erg goed.
Het verhaal draait om Svonko Duprez, een niet bijster sympathieke huurling, die is ingehuurd om het dochtertje van een rijke opdrachtgeefster uit het belegerde Sarajevo weg te halen. Alles in Sarajevo Tango staat echter in dienst van een heel andere vertelling: die van Hermanns verachting over de situatie in voormalig Joegoslavië en de hypocrisie van het Westen in deze.
Met *Sarajevo Tango* heeft Hermann een persoonlijke aanklacht tegen de wereld in stripvorm gegoten. De auteur werd zich bewust van de misstanden in het door burgeroorlog geteisterde land, nadat een Joegoslavische vriend van hem vanuit het onder vuur genomen Sarajevo berichtte over de situatie, een situatie die smeriger bleek dan de Westerse media Hermann voorschotelde. In *Sarajevo Tango* staat alles in dienst van Hermanns woede. Hij trekt daarbij alle registers open: VN-soldaten dragen oogkleppen en Smurfenhelmen, hoge VN-functionarissen dansen een tango uit 1938 (toen het Westen toeliet dat Tsjecho-Slowakije werd binnengevallen door Hitler-Duitsland), de opmerking van een oude man die constateert dat de wereld ooit zei nooit een tweede Auschwitz toe te staan, wordt onderbroken door de Amerikaanse president Bill Clinton die een deuntje speelt over moraal en democratie. Ondertussen wordt in scherpe dialogen de harde werkelijheid weinig subtiel en pijnlijk duidelijk.
In Hermanns woedekreet is geen ruimte voor subtiliteiten en hij weet tot driekwart van het boek te voorkomen dat het album hier topzwaar van wordt. Dan maakt hij echter de fout de karakterontwikkeling van hoofdpersoon Svonko te laten verzanden in die van een doorsnee held: zijn egoïsme maakt plaats voor blanke-pitneigingen. De grimmige kritiek wordt dan enigszins verdrongen door het verloop van de avonturen van de held. *Sarajevo Tango* is daardoor niet over de gehele lengte consistent en dat is jammer. Na lezing van het album blijft van de klap in het gezicht die de lezer aanvankelijk krijgt, niet veel meer over dan lichte tinteling.
Bijzondere aandacht verdient de inkleuring van Hermann. Voor het eerst kleurt hij rechtstreeks op de originele pagina's en niet via blauwdrukken. Het resultaat mag er zijn. Zo accentueert hij

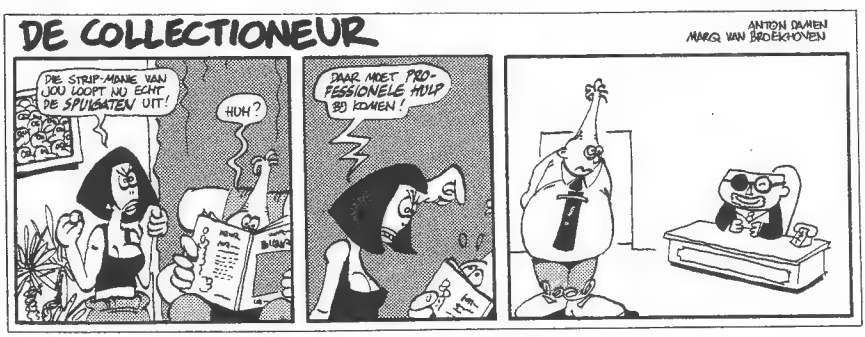
DE COLLECTIONEUR
ANTON DAMEN
MARC VAN BROEKHOVEN
DIE STRIP-MANIE VAN JOU LOOPT NU ECHT DE SPUIGATEN UIT!
HUH?
DAAR MOET PROFESSIONELE HULP BIJ KOMEN!

de grauwheid van Sarajevo knap met zoete snoepkleuren voor scènes die zich afspelen in het afzijdige Westen.
Sarajevo Tango was niet bedoeld als een avonturenstrip, maar is dat naar het einde toe toch geworden. Het album is dan ook niet het meesterwerk, dat Hermann eerder aankondigde. Maar het is wel een van de oprechtste en beste strips van de laatste jaren. *(Hans)*

Het andere spoor
Lax & Bertois
Uitg. Dupuis; 48 pl.; kleur; gekart.; *f* 24,95/BF 450.

Het andere spoor vertelt het voor een strip ongebruikelijke verhaal van drie travestieten en een aanvankelijk heterosexuele man, die zich gaandeweg steeds meer tot hen aangetrokken voelt. Deze laatste, Antoine, heeft zijn gevoelsleven laten afsterven, sinds zijn vrouw hem tien jaar geleden verliet. Een terloopse ontmoeting met het travestietentrio is het begin van zijn ontwaken. Hij sluit vriendschap met hen en gaat uiteindelijk een homosexuele relatie aan. De ontwikkeling die Antoine doormaakt, waarbij hij zich steeds meer durft te geven, vormt de leidraad van het verhaal. De scènes over Antoine worden afgewisseld met scènes over de drie travestieten, met aandacht voor hun gesprekken, twijfels en hoe ze de kost verdienen door te tippelen.
De auteurs maken veelvuldig gebruik van subtiliteiten als oogopslagen, gelaatsuitdrukkingen en kleine gebaren om hun verhaal te vertellen. Er wordt dan ook veel gezegd in plaatjes waarin niet wordt gesproken.
Het andere spoor wordt door Lax in beeld gebracht in prachtige zachte kleuren die met potlood en pastelkrijt zijn aangebracht. Het effekt van de inkleuring wordt nog versterkt door het gelige papier, waarop het boek is gedrukt.
Het andere spoor is een ambitieus en oorspronkelijk verhaal, dat helaas niet weet te overtuigen. Dat is vooral te wijten aan het personage van Antoine. Van deze hoofdpersoon blijft geheel onduidelijk wat hem beweegt om na tien jaar ineens opnieuw een relatie aan te knopen. Wat trekt hem in de travestieten aan? Dat blijft volledig duister. Evenmin wordt helder, waarom Antoine achtereenvolgens met elk van de drie travestieten een verhouding begint. Waarom lopen de eerste twee affaires stuk? Wat drijft hem in de armen van de volgende minnaar? Het blijven vragen. In het bijbehorend persdossier geven de auteurs te kennen, dat de drie travestieten ieder een symbool zijn van een facet van vrouwelijkheid. De een staat voor het gevoel, de ander voor het lijf en de derde voor de ziel. Dat haal je er als lezer echt niet uit. De drie hebben te weinig omlijnde karakters meegekregen en zijn op sommige momenten zelfs moeilijk uit elkaar te houden. De personages komen dan ook niet goed tot leven en dat is het grote gebrek van deze strip. Het verhaal gaat dan wel over travestie en homosexualiteit, maar is niet vanuit een homosexuele invalshoek geschreven. De auteurs blijven buitenstaanders bij hun onderwerp en het is de vraag, wat ze er met dit album over willen mededelen. *Het andere spoor* bevat weliswaar een aantal zeer geslaagde scènes, maar blijft als geheel in het luchtledige hangen. Het scenario is van de hand van Bertois, de zoon van tekenaar Lax. Het heeft er alle schijn van, dat deze jonge scenarist zich volledig aan het thema heeft vertild.
Tenslotte iets over de titel. Die luidt in het Frans *Soleil cou coupé* en dat verwijst naar een van de gedichten van Apollinaire, die in de strip wordt geciteerd. Het zijn gedichten over verloren liefdes en ze kondigen het verdere verloop van de romances van Antoine aan. Na alle relationele verwikkelingen besluit de strip in het Frans toepasselijk met de tekst *"Adieu, adieu soleil cou coupé."* In de Nederlandse vertaling, die in dit boek regelmatig hapert, is daar niets van over gebleven. De titel *Het andere spoor* is door de vertaler waarschijnlijk bedoeld in de zin van "de verkeerde kant," maar heeft geen betekenis en evenmin iets met Apollinaire te maken. Aangezien de vertaling meer van dit soort misslagen kent, gaan nuances verloren en wordt het lezen bemoeilijkt. *(Paul)*

Lax & Bertois

El Gaucho
Manara & Pratt
Casterman; 138 pl; gekart.; *f* 53,50/BF 990.

De geschiedenis van de mensheid laat zich enkel in vogelvlucht en op gepaste afstand helder beschrijven. Nader beschouwd blijkt het kleed der historie een veelheid aan patronen te bevatten, die zich regelmatig vermengen en in elkaar over lopen. Hoe gedetailleerder de beschrijving, hoe groter de kans op verwarring. Hugo Pratt heeft een deel van zijn leven in Argentinië doorgebracht en blijkt goed op de hoogte van 's lands geschiedenis. Een fragment ervan beschrijft hij in *El Gaucho*. Vriend en bewonderaar Milo Manara zorgt voor de tekeningen. Al in de inleiding treedt het dilemma van de beide stripmakers aan het licht. Minitueus beschrijft Pratt de gebeurtenissen rond de Engelse aanval op Buenos Aires in 1806 en de rol van de vrijmetselaarsloges daarin. Het verhaal wordt door Manara geïllustreerd met een tekening van een Ierse hoer in Sharon Stone-pose. Het is duidelijk dat beide auteurs niet hetzelfde voor ogen stond.
Waar in *Indian Summer* de schrijver Pratt in zijn scenario nadrukkelijk rekening hield met de wensen van de tekenaar Manara, ontbreekt in *El Gaucho* een echte samenwerking. Manara wil lekker vertellen en tonen, Pratt wil geschiedschrijving beoefenen. Beide zaken zijn prima te kombineren, mits de historie en de voorkomende personages zich

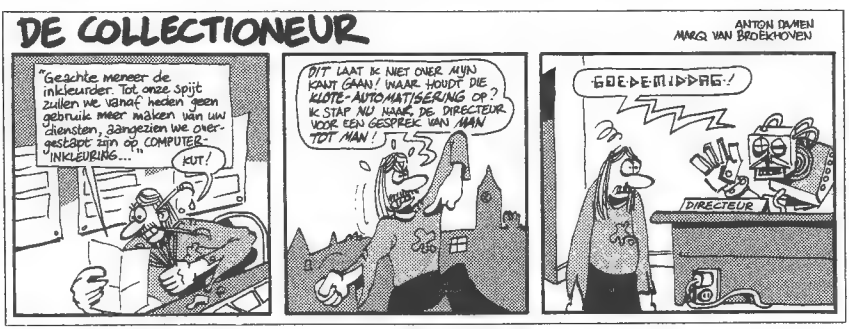
DE COLLECTIONEUR
ANTON DAMEN
MARC VAN BRAEKHOVEN
"Geachte meneer de inkleurder. Tot onze spijt zullen we vanaf heden geen gebruik meer maken van uw diensten, aangezien we overgestapt zijn op COMPUTER-INKLEURING..."
KUT!
DIT LAAT IK NIET OVER MIJN KANT GAAN! WAAR HOUDT DIE KLOTE-AUTOMATISERING OP? IK STAP NU NAAR DE DIRECTEUR VOOR EEN GESPREK VAN MAN TOT MAN!
GOEDEMIDDAG!
DIRECTEUR

ondergeschikt maken aan het tempo van de vertelling. Juist dat wil in *El Gaucho* niet lukken. Pratt misbruikt het stripverhaal voor enigszins droogkloterige gesprekken over welke loge wat wil en waar door wie welk belang wordt gediend. Volgt u me nog? Manara tekent wat plichtmatig de bijbehorende koppen, terwijl alle vaart uit het verhaal verdwijnt. Het komt de kwaliteit van de tekeningen niet ten goede en de lijnen zijn minder trefzeker getrokken. De historische gebeurtenissen worden geacht het decor te zijn voor de avonturen van een aantal hoofdpersonen. Voor hen wil de tekenaar zijn kwaliteiten nog wel ten toon spreiden. Pratt - druk met verantwoorde geschiedschrijving - bedeelt zijn personages echter stiefmoederlijk met aandacht, zodat de karakters diepgang missen. Het inlevingsvermogen van de lezers wordt dan ook zwaar op de proef gesteld.
Zo is *El Gaucho* een stroef lopende striproman geworden. Belangen botsen en de tekeningen wringen knarsend langs het scenario. Niet voor niets is het onderwist hoogtepunt van het album een anderhalve pagina lange scène, waarin zonder een letter tekst een Ierse volksdans wordt verbeeld. *(Jef)*

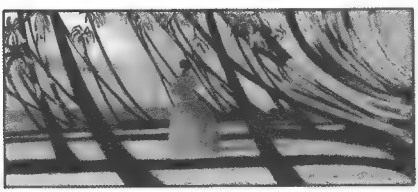

Mattotti & Zentner

Caboto
Mattotti & Zentner
Uitg. Sherpa/Oog & Blik; 45 pl.; kleur; gekart.; *f* 60,00/BF 1200; *f* 150,00/BF 3000 luxe.

De tocht van Christoffel Columbus was drie jaar geleden de aanleiding voor een groots opgezette reeks manifestaties, die door de Spaanse regering werden gefinancierd. Daartoe behoorde ook een reeks strip-biografieën van *conquistadores*. Een van de deelnemers aan het project, Attilio Micheluzzi, maakte zich bijzonder vrolijk over het feit dat de Spaanse regering zoveel geld besteedde om te herdenken dat een *Italiaan* vijf eeuwen geleden Amerika had ontdekt. Het enige verhaal uit deze reeks dat de Nederlandse lezers heeft bereikt, is het album *Caboto* van Lorenzo Mattotti en Jorge Zentner, dat onlangs werd vertaald. Caboto, ironisch genoeg ook weer een Italiaan, is de grote onbekende onder de ontdekkingsreizigers die in Spaanse dienst de Nieuwe Wereld verkenden. Caboto was zowel zeevaarder als handelaar en geleerde, die tot dan toe onbekende gebieden in kaart bracht, maar persoonlijke gegevens zijn nauwelijks bekend. Zelfs over de juiste spelling van zijn naam (Gavotto? Cabot?) bestaat onzekerheid: hij is zelf een blinde vlek op de kaart van de geschiedenis, een verbleekte schim uit een ver verleden. Juist dat gebrek aan gegevens hebben Zentner en Mattotti als uitgangspunt genomen voor een levensverhaal waarin de verbeelding de historische lacunes opvult. *Caboto* is daarmee tegelijk ook een verhaal over het vertellen van een verhaal. Vertellen is, zoals steeds wordt herhaald, *"het werk van overlevenden"*; dat laatste zou je, ook in overdrachtelijke zin, kunnen opvatten als de latere generaties, voor wie de waarheid achter de historische feiten onachterhaalbaar is geworden. Niet de historische ontdekkingsreiziger Caboto is de hoofdpersoon van het verhaal, maar de tijd, die ongrijpbaar is en alleen illusies achterlaat. *Caboto* beschrijft een afdaling in de hel. Met zijn manschappen onderneemt Caboto een verblinde, meedogenloze zoektocht naar een goudland. Uiteindelijk zal blijken dat ze een hersenschim hebben nagejaagd. Het goud dat de expeditie vindt en naar Spanje terugstuurt, is geïmporteerd uit Peru. Mattotti brengt de reis in beeld als een kleurrijke nachtmerrie, waarin beelden of fragmenten van beelden elkaar opvolgen en verdringen. Het verhaal is ook zelf een ontdekkingsreis door een exotische, maar soms duistere wereld, hoewel het zeker toegankelijker is dan eerdere Mattotti-albums als *Fluister* of *De man aan het raam*. De tekenaar gebruikte de synopsis van Zentner als uitgangspunt voor associatief opgebouwde pagina's, waar Zentner later weer dialogen en commentaren als een leidraad doorheen vlocht. Het oogverblindende kleurgebruik, dat herinneringen oproept aan Venetiaanse schilders als Paolo Veronese, en de droomachtige sfeer maken *Caboto* tot een typisch Mattotti-album, inclusief de soms wat zweverige, literaire hersenkronkels in de teksten. *(Pieter)*

De rode driehoek
Andreas
Uitg. Arboris; 46 pl.; kleur; gekart.; *f* 39,95/BF 795.

De Amerikaan Frank Lloyd Wright (1867-1959) geldt als een van de belangrijkste architecten uit de eerste helft van de 20e eeuw. Zijn werk wijkt af van het traditionele bouwen van die tijd. Hij was een voorloper van het functionalisme: de vorm van een gebouw moet in dienst staan van de functie waarvoor het gebouwd is. Het resultaat was een reeks beroemde villa's, mooi in hun eenvoud, met strakke lijnen, veel horizontale vlakken, rechte hoeken en platte daken. Wrights bouwwerken vormen een harmonieuze eenheid met de natuur waarin ze gebouwd zijn. Op latere leeftijd beginnen speelsere vormen in zijn werk door te dringen, waaronder de driehoek. Het beroemdste voorbeeld uit deze latere periode is het Guggenheim-museum in New York. Een proeve van Wrights wereldberoemde ontwerpen is terug te vinden in het nieuwste album van Andreas, *De rode driehoek*. De ontwerpen van Wright vormen de achtergrond waartegen het verhaal wordt verteld; een verhaal in de vorm van iemand die droomt over iemand die droomt, over iemand die droomt, over iemand die droomt. Het moge duidelijk zijn: Andreas maakt het zijn lezers weer eens niet makkelijk.
Centraal staat de droom van de miljonair Ffloyd over een perfect vormgegeven auto, die kleur mist. De dromer Ffloyd is echter weer een personage in de droom van een piloot, die een verboden vrucht heeft ingenomen: een rode driehoek. De piloot is op zijn beurt weer onderdeel van de droom van een mislukt architect, wiens dromen uiteindelijk gedroomd worden door Frank Lloyd Wright.
Zoals Andreas al bewezen heeft in eerder werk, verstaat hij de kunst het verhaal niet ondergeschikt te maken aan zijn gepuzzel. Bij herlezing van zijn strips valt uiteindelijk alles op zijn plaats. Ook *De rode driehoek* is zo'n perfect vormgegeven strip: de vertelvorm staat in dienst van het verhaal en niet andersom. Ook aan het tekenwerk heeft Andreas bijzondere aandacht besteed. Let op de scène waarin Ffloyd verstoord wakker wordt en de inkleuring naast de inkting gedrukt is. Let ook op de talloze verwijzingen in de tekeningen naar FLW (Frank Lloyd Wright) en op de bruine kleur waarmee de tekeningen zijn geïnkt, die het geheel de indruk geeft van een architectonisch ontwerp. En dat is het knap geconstrueerde werk van Andreas ook eigenlijk: pure architectuur. De auteur wilde vroeger architect worden. Met *De rode driehoek* bewijst Andreas nu, dat hij op zijn terrein niet onder doet voor een van de beroemdste architecten van deze eeuw. *(Hans)*

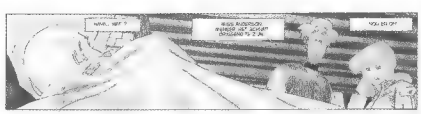

Andreas

Kobe de koe: Een streek onder water
De Moor & Desberg
Uitg. Casterman; 46 pl.; kleur; *f* 9,95/BF 195.

Met Kobe de Koe is de stripwereld een nieuwe heldin rijker: de politiek-correcte geheim agente met vier magen. Het gegeven is simpel. Al sinds haar jeugd is Kobe anders dan andere dieren. Wanneer de mensheid de dieren in het nauw brengt, is Kobe de enige die hen kan redden. Dan hijst zij zich in de onvermijdelijke regenjas met gleufhoed en trekt zij ten strijde. Zo beschreven klinkt het allemaal niet zo opzienbarend. De maatschappijkritische strip is een tamelijk uitgekauwd genre. Dierenstrips en politiestrips ontstijgen eveneens zelden de grauwe middelmaat. Des te verbazingwekkender is het dat Johan de Moor en Stephen Desberg met deze flauwe ingrediënten een

sprankelende, frisse en grappige strip weten af te leveren. Dit eerste deel van *Kobe de Koe* is een bundeling van twee verhalen, *Greta gewroken* en *Een streek onder water*. In deze verhalen nemen Desberg en De Moor snelle reclameboys en onverzadigbare consumenten op de hak. Het hoge gehalte politieke correctheid van de strips stoort echter niet, doordat de makers een vette knipoog bijleveren. Ze leiden de lezer niet linea recta naar de "verrassende," o-zo-moralistische ontknoping, maar maken gretig gebruik van elke denkbare omweg die het basisgegeven toestaat. Deze grote en - vooral - kleine bijzaken maken *Kobe de Koe* amusant en aangenaam onvoorspelbaar. Dat geldt ook voor de speels geletterde teksten, vertaald door Johan Anthierens. Die teksten verdienen dan ook een warm *"Eau de cologne!,"* zoals een extatische koe ergens uitroept. Behalve met zijn lettering probeert De Moor ook in zijn tekenwerk Desbergs vrolijke hersenspinsels met visuele grapjes te overtreffen. Zijn tekeningen in verschillende stijlen spetteren werkelijk van de pagina af. Waar mogelijk doorspekt hij ze met fragmenten uit ouderwetse advertenties of illustraties, als een soort driedubbele relativerende knipoog. Verhaal en tekenstijl vullen elkaar in *Kobe de Koe* op deze manier aan tot een bont, aanstekelijk en onweerstaanbaar vrolijk geheel.
Dat het duo De Moor en Desberg grossiert in fantastische creaties wisten de lezers van hun reeks *Kasper* reeds jarenlang. Helaas voor beide fantasierijke stripmakers pikte het publiek *Kasper* nooit even gretig op als zij de strip maakten. *Kasper* wilde in het Nederlandse taalgebied nooit echt een succes worden. Met *Kobe de Koe* kan het alsnog gaan lukken. Het zou me niet verbazen wanneer deze vrolijk-naïeve dierenstrip met een maximum aan dubbele bodems een even breed publiek weet aan te spreken als die ándere strip voor de jeugd van 7 tot 77 jaar. *(Toon)*

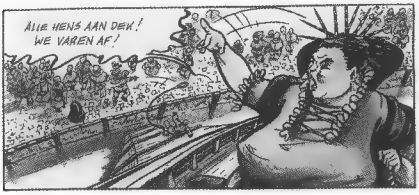

Feldhoff & Schulz

De rode oceaan 1: Indigo
Feldhoff & Schulz
Uitg. Gibraltar; 46 pl.; kleur; gekart.; *f* 29,95.

Gibraltar was tot voor kort slechts bekend als uitgever van peperdure, luxe uitgaven van het werk van bekende tekenaars als Hermann, Rosinski en Vance. Onlangs bracht Gibraltar voor het eerst twee "gewone" stripalbums uit, waarvan *De rode oceaan* er een is.
De rode oceaan is een debuutstrip. Het verhaal speelt zich af in een fantasy-wereld, zoals we er al zoveel in strips en films hebben gezien. De auteurs voegen niets aan het genre toe. Ze vertellen een weinig verrassend, maar niettemin onderhoudend verhaal, dat zich heel kort laat samenvatten.
In de rode oceaan stort een ruimteschip neer, dat - zoals alle ruimteschepen - eigendom is van de gilde. Voor gewone mensen is dit de ideale gelegenheid om een ruimtevaartuig te kunnen onderzoeken en zo eindelijk iets te weten te komen over de techniek van de gilde, die het monopolie op ruimtereizen heeft. Er wordt een illegale expeditie uitgerust, die geleid wordt door Indigo, een voormalig dichter en thans avonturier tegen wil en dank. Indigo, een stereotiepe kleine slimmerik, neemt twee al even stereotiepe vrienden mee: Yellowsam, een domme bullebak, en Scilla, een medogenloze, knappe meid met zware boezem.
Het tekenwerk en vooral de inkleuring verdient een bijzondere vermelding. Er is veel aandacht besteed aan het perspectief en nog meer aan de inkleuring. Dat levert sfeervolle pagina's op, met name bij de scènes die zich onder water afspelen.
De rode oceaan is geen hoogvlieger, maar is voor een debuut van een meer dan behoorlijk niveau. Iemand die niet van fantasy houdt, zal door dit album niet bekeerd worden. Liefhebbers van het genre moeten het maar eens doorbladeren. *(Paul)*

Zeker Lezen

Bran Ruz
Auclair & Deschamps
Uitg. Casterman; 157 pl; *f* 24,25/BF 450.

Claude Auclair was een gedreven stripmaker en een gedreven mens. Deze gedrevenheid uitte zich vaak in de keuze en uitwerking van zijn onderwerpen, wat de voortgang en de leesbaarheid van zijn strips overigens niet altijd ten goede kwam.
Gedrevenheid heeft ook ten grondslag gelegen aan één van de hoogtepunten van zijn oeuvre. In toom gehouden door de samenwerking met scenarist Alain Deschamps, heeft Claude Auclair van *Bran Ruz* een indringende striproman weten te maken. In deze strip wordt recht gedaan aan de inwoners van Bretagne zonder te vervallen in pamflettisme of zalverigheid. Aan het begin van het album maken de auteurs gelijk duidelijk wat ze willen: geschiedschrijving beoefenen voor een minderheid, omdat de officiële versie van de historie dat nalaat.
Door dit te doen middels een raamvertelling, wordt er nadrukkelijk een verband gelegd met het heden. Daarbij is het niet zozeer de bedoeling de geschiedenis, maar veeleer het (Bretons) cultureel erfgoed recht te doen.
Het verhaal speelt zich af in Bretagne aan het einde van de vierde eeuw. De Bretons zijn vanuit Brittanië over de Armoricanen heen gewalsd en beheersen het gebied. In een traag maar sfeervol ritme worden de persoonlijke belevenissen van de Armoricaanse bastaard Bran Ruz als kapstok gebruikt om een genadeloze maatschappij te beschrijven, waarin magie nog realiteit is. In de stad Ker-Is regeert Gradlon, die een incestueuse verhouding heeft met zijn dochter. Haar ontmoeting met Bran Ruz zorgt er voor dat zij zich afwendt van haar vader. Bran Ruz bezit grote gaven en zal de aanvoerder worden van een opstand tegen de bezetters. Ker-Is wordt na een tweegevecht tussen Gradlon en Bran Ruz ingenomen door de voormalige slaven. De uiteindelijke zege is echter voor de zee, die in een woeste storm de overwinnaars, de verslagenen en de stad verzwelgt. Alleen Gradlon en zijn kleinzoon overleven.
Meer nog dan over de Bretons, meer dan over Gradlon en Bran Ruz, gaat het verhaal over macht en onderdrukking in vele vormen: heren en slaven, dogma en vrijheid, mannen en vrouwen.
Met zoveel thema's en zwaarwichtigheid wordt een verhaal al snel net zo machtig als een goede kaassoufflé. Bovendien zijn de verbindende teksten soms van de strotvernauwende onverteerbaarheid, waarop franstalige scenaristen het patent hebben. Toch is *Bran Ruz* een meeslepende striproman. Dat is voornamelijk te danken aan de opzet waarvoor Alain Deschamps gekozen heeft, door uit te gaan van de ontwikkeling van Bran Ruz en de groeiende verscheurdheid van de verbeten Gradlon. Daarnaast zijn er de prachtige, sfeervolle tekeningen van Auclair. Waar Deschamps zorgt voor een spannend verhaal met een diepere lading, vertaalt Auclair de boodschap in een traag tempo met veel tekstloze platen, dat een eigen spanning opbouwt en daardoor de aandacht van de lezer vasthoudt.
Bran Ruz is stripliteratuur in de ware zin des woords. Te grote pretenties worden volledig geneutraliseerd door het grote vakmanschap en talent van de beide auteurs. Wat blijft is een schitterende strip met diepgang. *(Jef)*

Auclair & Deschamps

PrikBord

Voor wie niet aanwezig was bij de uitreiking van de **Stripschapspenningen** voor de beste albums van het jaar (tijdens de afgelopen Stripdagen in Breda), nog even de winnaars op een rijtje: in de categorie "oorspronkelijk Nederlands" ging de prijs naar Guido van Driels **Vis aan de wand**. Als beste buitenlandse album werd **Zoo** van Frank en Bonifay gekozen. De kinderjury verkoos **Melisande 1: Betoveringen** van de auteurs Clarke en Gilson tot de beste kinderstrip. HvS

Tegen de verwachting in bleef het te Breda stil rond de nieuwe strip van Stripschapprijs-winnaar **Guido van Driel**. Van Driel kondigde de strip in *ZozoLala 79* aan voor de Strlpdagen, maar laat inmiddels weten dat het album nog minimaal tot de Haarlemse Stripdagen in juni op zich laat wachten. Een werktitel heeft Van Driel al: **Meneer Schravelaat neemt vakantie**. Een tipje van de sluier ook: meneer Schravelaat verlaat enigszins in de war zijn huis nadat hij zijn vrouw dood naast zich in bed heeft aangetroffen. Het resultaat moet een losjes getekende strip worden met meer humor dan *Vis aan de wand*. TD

Tien nummers geleden bracht *ZozoLala* een interview met Richard Corben. Dat interview was afkomstig uit de bundel **Comic book rebels** (ISBN 1-55611-355-2; *f* 52,55). Stanley Wiater en Stephen Bissette benutten de 311 pagina's van de bundel om een beeld te geven van twintig stripmakers, die de afgelopen jaren hun sporen hebben verdiend als onafhankelijke kunstenaars in de comic-cultuur. De interviewbundel bevat gesprekken met mensen als Frank Miller, Alan Moore, Scott McCloud, Neil Gaiman en Rick Veitch. Will Eisner, de *"oude man op de berg"*, presenteert in zijn vraaggesprek een stukje geschiedenis. Het verhaal van Kevin Eastman en Peter Laird, makers van de *Teenage Mutant Ninja Turtles*, geeft een idee waartoe de lijdensweg van beginnende stripmakers kan leiden. Beide kunstenaars hebben nooit concessies gedaan aan grote uitgeverijen, met als resultaat dat ze de inkomsten en personages in eigen hand konden houden. Uiteindelijk leidde hun eigengereide houding tot een miljoenensucces.

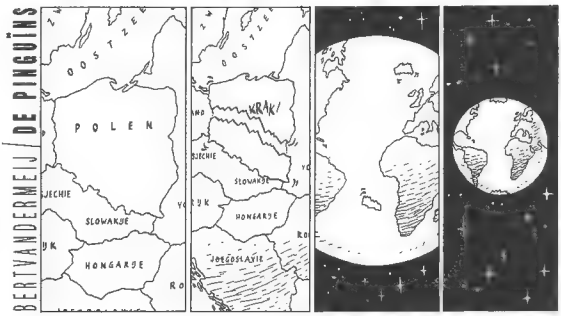

Alle artiesten worden via hun werk en een getekend portret geïntroduceerd. Bissette heeft zijn sporen verdiend met horrorstrips, zoals *Swamp Thing*. Samen met journalist Wiater heeft hij een onderhoudende interviewbundel over de comics-wereld gemaakt. *Comic book rebels*, uitgegeven in 1993, heeft nog niets van zijn leesbaarheid verloren. KvW

Voor wie nooit genoeg krijgt van **Kuifje**, heeft Nico Stalenburg een nieuwe uitdaging gevonden: een vergelijkend onderzoek naar de achterkanten van de albums met slappe kaft van de series *Kuifje* en *Jo, Suus en Jokko*. De auteur heeft 45 variaties ontdekt, die overigens veelal in niet meer van elkaar verschillen dan in opschriften en lettertypen. Zelfs Stalenburg heeft niet precies kunnen achterhalen welke typen achterkanten tussen 1958 en 1986 met welke delen uit beide series zijn gecombineerd. Daarom heeft hij aan zijn opsomming van achterkanten een checklist toegevoegd, waarin de *Kuifje*-vorser - mits gespecialiseerd in slappe kaften - kan aanstrepen welke kombinaties hij heeft gesignaleerd. Gezien het aantal delen van beide series zijn in beginsel ruim tweeduizend variaties mogelijk. Zoek de verschillen met behulp van het (gefotokopieerde) boekje **Achterstevoren**, dat tegen verzendkosten bij de auteur kan worden besteld (Roolvinkstraat 21, 8015 AM, Zwolle; tel. 038 - 4656770), waarbij elke lezer het verzoek krijgt in de eigen albumcollectie te duiken en de resultaten van het onderzoek aan de auteur door te geven.

Wie nooit genoeg krijgt van *Kuifje* kan ook een kaartje kopen voor een van de nieuwe theatervoorstellingen van **Herman van Veen**. Kuifje betreedt daarin heel kort in persoon het toneel. De show bevat tevens een paar minder opvallende verwijzingen naar de beroemde reporter. PvG

't Vlaams Stripcentrum viert haar vijftiende verjaardag met een **striptekenwedstrijd**. Inzendingen worden automatisch eigendom van 't Vlaams Stripcentrum. Bovendien moeten de inzendingen gemaakt worden op een wit A4'tje en mogen ze *"niet aanstootgevend"* zijn. Voor alle zekerheid houden de organisatoren zich bovendien het recht voor tekeningen te weigeren zonder opgave van redenen. Wie ouder dan twaalf jaar is en zich geroepen voelt zich onder dit soort arbeidsvoorwaarden in te spannen, richte zich vóór 31 januari tot: 't Vlaams Stripcentrum, Letterkundestraat 139, Wilrijk, België. TD

ZOZOLALA
De Grote ZozoLala Index
EEN COMPLEET OVERZICHT VAN ZOZOLALA 1 T/M 83 IN WOORD & BEELD
1984
nu te bestellen voor f 4,50 / BF 90 (inclusief verzendkosten) door overmaking van het totaalbedrag op giro 3253937 (NL) of postgiro 000-1648405-84 (B) t.n.v. Stichting Zot.El te Tilburg o.v.v. Index

Wie zijn strips het liefst van een beeldscherm leest, kan terecht bij uitgeverij Big Balloon. Die brengt een dezer dagen een **CD-Rom** uit rond het nieuwe *Franka*-verhaal, **De dertiende letter**. Het plaatje biedt *"achtergrondinformatie en -geluiden en commentaar van de auteur!"* Prijs: *f* 49,95/BF 1000. TD

Mister Blueberry ligt momenteel in grote stapels bij de stripwinkels. Niet de zoveelste uberie rond deze klassieke reeks, maar *the real thing*. Na *Arizona love* is *Mister Blueberry* de tweede *Blueberry* geheel van de hand van Giraud. Dat wekt verwachtingen. Wie nog eens wil nalezen hoe het zover met *Blueberry* heeft kunnen komen, kan terecht bij de monografie **Il était une fois Blueberry** (Ed. Dargaud; FF 95/BF 575). Dit boek, van de hand van Daniel Pizzoli, belicht de reeks honderd pagina's lang van verschillende kanten (*Blueberry* als western, als stripverhaal, als geschiedenis, etc.) en biedt daarnaast veel schetswerk én een interview met Jean Giraud. Een Nederlandse vertaling zit er - je zou bijna zeggen, vanzelfsprekend - niet in. TD

Volgens Steve Whitaker kan iedereen tekenen. Mocht de lezer nog twijfelen aan zijn of haar deskundigheid, dan biedt Whitakers boek uitkomst. **The encyclopedia of cartooning techniques - A practical directory of professional techniques, with guidance and inspiration for their use** geeft een uitvoerig overzicht van alles waar een cartoonist of striptekenaar aan moet denken (ISBN 1-56138-354-6; *f* 38,90). Het boek is onderverdeeld in drie secties. *Deel 1* beschrijft materialen: soorten papier en tekenmaterialen van kroontjespen tot houtskool en stift. *Deel 2* laat verschillende technieken zien, variërend van het uitwerken van achtergronden, dieren, lichaamstaal tot het gebruik van kleur. Bij alle technieken zijn ruimschoots illustraties aanwezig, in kleur en in verschillende stijlen. *Deel 3* laat voorbeelden zien van strips, karikaturen en cartoons. Het kan niet genoeg benadrukt worden dat het boek vol zit met kleurig illustratiemateriaal. Daardoor onderscheidt het zich van de al aanwezige vakboeken op dit gebied. Voor menig prof en amateur zal dit handboek, dat is voorzien van een register, onontbeerlijk zijn. KvW

Met de strips van **Frank Margerin** heeft het nooit zo willen lukken. Begin jaren tachtig verscheen een handvol van zijn melige verhalen over rockers in vertaling, maar daarna bleef het stil. In Frankrijk is dat wel anders. Vandaar dat uitgeverij Mosquito niet schroomt aan Margerin een zelfde soort monografie te wijden als aan Prado of Schuiten en Peeters. Voor de liefhebbers van die auteurs bevatten die boekjes, met een interview, achtergrondartikelen, bibliografie en originele illustraties, altijd de nodige verrassingen. Ouwe rockers kunnen dus voor FF 99 terecht bij: Mosquito, 27 rue de la Monta, 38120 St-Egrève, Frankrijk. TD

(advertentie)

STICHTING ZET.EL PRESENTEERT HET NIEUWE ALBUM VAN BEREND J. VONK

In de zal, Jeanette

en andere verhalen

voor slechts 8 gulden 50 of BF 170
verkrijgbaar bij de betere stripwinkels
(ISBN 90 - 72093 - 07 - 0)

Het oktobernummer van **(A Suivre)** staat bijna geheel in het teken van **Hugo Pratt**, die op 20 augustus j.l. is overleden. Collega-stripauteurs van naam als Boucq, Comès, Manara, Moebius, Prado, Schuiten en Tardi brengen een hommage in de vorm van een korte strip van een of enkele pagina's. Ook schrijver Umberto Eco geeft acte de presence middels een afscheidscolumn. Van Pratt zelf is is een van zijn meest recente, nog niet gepubliceerde verhalen opgenomen: *Dans un ciel lontain*, een 73 pagina's tellend oorlogsverhaal in kleur. Overigens: wie zich nu op *(A Suivre)* abonneert, krijgt een *Corto*-kalender kado (die voor *f* 28,50 in de winkel te koop is) met een aantal geaquarelleerde pagina's van een niet gepubliceerd verhaal over de eerste ontmoeting tussen Corto Maltese en de Monnik. PvG

SALGA A BORDO! ANCHE L'INDIGENO.
EH! BOEGS MARINAIO NON CHIMA
STIA ZITTO GOLIGA-VENGA ! COME
MONACO... ABBIAMO UN CONTRATTO QUESTIONE
CHI SIETE?

Pratt

Zone 5300 publiceert in haar decembernummer een humoristische vampierenstrip van de Deense tekenaar Ole Comoll Christensen, getiteld *Grote dorst*. In dit nummer ook werk van Berend Vonk, Gummbah, Bert van der Meij en de ex-Joegoslaaf Jacob Klemencic. Verder worden de fans van Inktvis Prutduktie getrakteerd op een éénpaginastrip van diens hand.
De inhoud van het januarinummer stond bij de deadline van deze *ZozoLala* nog niet vast, maar het belooft een lezenswaardig nummertje te worden (het zestiende alweer). In deze *Zone 5300* waarschijnlijk strips van Kees de Boer, Mattotti en de Amerikaan Jim Woodring. En dit weer naast vaste waarden als Maaike Hartjes, Djanko en Matthias Giesen. Dat ziet er goed uit.
Wat er goed uit ziet, zijn de toekomstperspectieven van *Zone 5300*. Het abonneebestand en de losse verkoop groeien gestaag. In ieder geval gestaag genoeg voor de redactie om enkele langetermijnprojecten op poten te zetten. *„Het blijkt dus toch mogelijk om in ons kikkerlandje als stripblad je hoofd boven water te houden,"* zegt hoofdredacteur Tonio van Vugt vol vertrouwen. HvS

Vijf jaar geleden overleed **Yves Chaland**. De jonge Fransman werd in de jaren tachtig beroemd met strips, die stilistisch en thematisch de sfeer van strips uit de vijftiger jaren deden herleven, maar tegelijkertijd een persoonlijk stempel droegen. Chaland stierf op 33-jarige leeftijd, maar had toen reeds een grote produktie op zijn naam staan. Van zijn suksesstrip *Freddie Lombard* verschenen vijf albums, waarvan de laatste niet in het Nederlands is vertaald. Naast strips maakte Chaland veel losse illustraties voor zeefdrukken en reclamewerk. Heel veel van dit losse werk is verzameld in een onlangs verschenen, dik boekwerk, dat de simpele titel **Chaland** draagt. Het boek bestaat uit twee gedeelten: een bijna honderd pagina's tellend kijkgedeelte met een of enkele kleurenillustraties per bladzijde, en een leesgedeelte, dat bestaat uit een uitvoerige inleiding en een chronologisch overzicht in telegramstijl van het leven van de auteur. Op de onderschriften bij de illustraties na, zijn de teksten niet alleen in het Frans, maar ook in het Engels afgedrukt. Chaland zit tjokvol afbeeldingen van zeefdrukken, coverillustraties voor tijdschriften, affiches en reclametekeningen. Ook zijn alle platen

Agenda

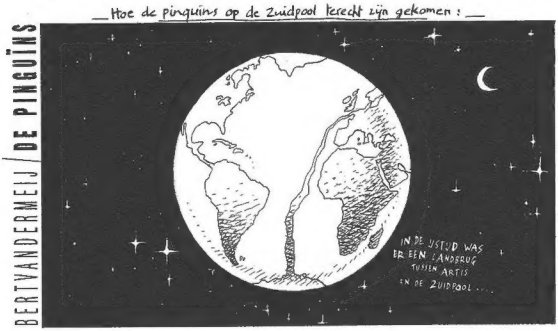
Hoe de pinguïns op de Zuidpool terecht zijn gekomen :
IN DE JEUGD WAS ER EEN LANDBRUG TUSSEN ARTIS EN DE ZUIDPOOL...
BERT VANDERMEIJ / DE PINGUÏNS

van de portfolio's *Cauchemars* en *F 52* opgenomen. Helaas ontbreken de illustraties, die Chaland maakte voor de Franstalige luxe editie van *Het testament van Godfried van Bouillon*. Dat geldt ook voor de meeste afbeeldingen uit de door hem geïllustreerde (kinder)boeken. Verder valt er gelukkig niets op deze keurig verzorgde uitgave aan te merken. Een mooi bladerboek, voor een stevige prijs: *f* 150,00.
Wie goedkoper uit wil zijn, kan terecht bij het Chaland-nummer van het Franstalige fanzine **P.L.G.**, dat al in 1992 verscheen. Met wat zoeken is dit tijdschrift nog wel te vinden voor rond de twee tientjes. Voor dat bedrag biedt *P.L.G.* veel afbeeldingen van zeefdrukken (deels in kleur) en andere illustraties, waaronder materiaal dat in het boek *Chaland* ontbreekt. PvG

Van een geheel andere uitvoering dan eerdergenoemd boek is **The art of Daniel Torres**, maar dat kost dan ook slechts *f* 27,50. Deze tachtig pagina's tellende softcover staat eveneens vol reclamewerk, illustraties en affiches; maar dan van de hand van de tekenaar van *Roco Vargas*. Het boek is een uitgave van Norma, de Spaanse uitgever van Torres. Alle teksten zijn in het Spaans, Frans, Engels en Duits opgenomen. Het boek bevat onder meer de acht platen van de portfolio *Babylone*, waarin in evenveel prenten een kompleet verhaal wordt verteld en dat misschien beschouwd mag worden als de voorloper van de hier veel bekendere *Cadillac Club* van Henk Kuijpers *(Babylone* verscheen vier jaar eerder). Verder bevat het boek veel illustraties die Torres maakte voor uiteenlopende Spaanse en Amerikaanse en die onze contreien nooit hebben bereikt. Helaas is een aantal illustraties iets te klein afgedrukt, waardoor de details verloren gaan. PvG

We weten natuurlijk allang dat Amerikanen puriteins zijn, maar het blijft aardig om daar steeds opnieuw het bewijs van geleverd te krijgen. Neem nu **El gaucho**, de laatste strip van het duo Manara en Pratt. Op de omslag staat Molly, een van de sexy hoofdpersonages, die tijdens het dansen haar rokken omhoog tilt en haar dij en een plukje schaamhaar ontbloot. Althans, dat doet ze op de omslag van de Europese boekuitgaven. In een Amerikaanse publikatie telt haar rok merkwaardigerwijs net een plooitje extra en is er niet meer zichtbaar dan een stukje dijbeen. Zoek de verschillen, zullen we maar weer zeggen. PvG

In **galerie Slaphanger** is nog **tot 2 februari** volgend jaar origineel werk te zien van **Koen Hottentot**. Het gaat om platen uit zijn nieuw uit te brengen album, dat de werktitel *Schnuurt* draagt. Het album zal waarschijnlijk aan het eind van het komend voorjaar in de winkels liggen. Tot die tijd kan er om zijn grappen worden gelachen op de expositie. Galerie Slaphanger is te vinden in de Grote Visserijstraat in Rotterdam.

Tot en met december biedt Galerie Lambiek een overzicht van het werk van **Charles Burns**. **Vanaf 13 januari** is de beurt aan een van Burns' persoonlijke favorieten: **Chris Ware**. Diens fantasierijke knutselboekjes uit de *ACME Novelty Library* prikkelen tot en met februari de zinnen van de bezoekers van **Galerie Lambiek**, Kerkstraat 78, Amsterdam.

Na een geslaagde première opent de **Antwerpse Strip-, platen- en cd-beurs** op **14 januari** voor de tweede keer haar deuren. Men beloft 400 meter aan stands. Jan Bosschaert, Erika Raven, Dirk Stallaert en Ferry komen signeren. Plaats van handeling is het Alpheusdal te Berchem (Antwerpen) aan de Filip Willotstraat 22.

OUDE NUMMERS KOSTEN f 4,00 / BF 75 PER STUK; NUMMERS OUDER DAN 1 JAAR f 2,50 / BF50

83	CHARLES BURNS, MARS, GNOE	74	MARCEL RUIJTERS, RICHARD CORBEN	EEN KLEINE MOORD, RAIVES, STRIPDAGEN HAARLEM, EDMOND BAUDOIN, FRANCOIS	62	DAVE McKEAN	51
82	ANDREAS, RORK, STRIP "X-20", CYRRUS, CHRIS BERG	73	BERT VAN DER MEIJ, DAVE McKEAN, CEREBUS	RIVIERE-II, ANGOULEME '92, TORENS VAN SCHEMERWOUDE		FRANCOIS BOURGEON, LITTLE NEMO, AKTUELE INFORMATIE OVER STRIPMAKERS, FELICITATIETEKENINGEN EN -STRIPS	50
81	HERMANN, JEROEN DE LEIJER, DE WIROJA'S, MARK BEYER	72	TARDI, THE SANDMAN, DON LAWRENCE	CHRISTIAN ROSSI, TRADE PAPERBACKS	61		
80	VITTORIO GIARDINO, PETER BAGGE, MAAIKE HART.JES, MICHEL PLESSIX	71	DICK MATENA, DELGADITO, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '80 TOT NU	PAUL TENG, HARD GEKOOKT, ANGOULEME '91	58	VITTORIO GIARDINO, GRENOBLE 1989, MOEBIUS	44
79	FRANK, ULLI BURER, GUIDO VAN DRIEL	69	VROUWEN EN STRIPS, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '30, '40 EN '50	AKIRA, LIAN ONG, FRANSE VERZAMELALBUMS	57	ERIC HEUVEL, STRIPKRITIEK, BLITZ, KAMAGURKA	42
78	MARTIN LODEWIJK, SIGNED BY WAR, BEREND VONK	67	FRITZ VAN DEN HEUVEL	REGIS LOISEL, MATTHIAS SCHULTHEISS	56	SAMBER, YSLAIRE, DORP IN DE RIVIER	39
77	KRUITLIJN, BENN, FLORIS OUDSHOORN	66	DAVID LYTTLETON, MOEBIUS, DIRK STALLAERT, LEZERSENQUETE-II	DANIEL TORRES	55	DE OVERLEVENDE (KRIGSTEIN), ANGOULEME, DORP IN DE RIVIER	38
76	INKTVIS PRUTDUKTIE, AL DAVISON, GUMMIBAH, PETER DE WIT	64	ALOYS OOSTERWIJK, ALBERTO BRECCIA, MARCO VENANZI	JEAN-CLAUDE SERVAIS, RAGEBOL, EVA DAM	54		
75	STUDIO FUNNY FARM, AKTUELE INFORMATIE OVER DIVERSE STRIPMAKERS, RUDOLF KAHL, STRIP-TOP 75, HET GELE TEKEN, DE VROUW VAN DE TOVENAAR	63	HANS KRESSE, LEZERSENQUETE-I, ERIC HEUVEL	JOSE MUNOZ	53	**ZOZOLALA KLASSIEK-II** EEN HERDRUK VAN DE NUMMERS 13 T/M 24 (f 37,50/BF 680)	

BESTELWIJZE: ZIE KOLOFON (P. 2), MET VERMELDING VAN DE GEWENSTE ARTIKELEN EN JE EIGEN ADRES

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala-redaktie.

----- Te verschijnen in december -----

- Arboris -

OERBOSVERTELLINGEN 3: De schorshandelaars (Tarvel/Aouamri) 9,95/195; sk.
PINOKKIA (Gibrat/Lerol) 9,95/195; sk. *Onderbroekenlol.*
SLAINE: De strijd om Tir Nag Og (Bisley) 49,95/995; hk.

- Big Balloon -

SJORS EN SJIMMIE 33: Virtual reality; 8,95/180; sk.

- Dargaud -

DE ONNOEMBAREN 6: In de purperen lotus (Yann/Conrad) 11,25; sk.

- De Geïllustreerde Pers -

DE BESTE VERHALEN VAN DONALD DUCK 85: Als stijfkop; 7,95; sk.
DONALD DUCK POCKET 32: De verloren wereld; 7,50/145; sk.

- Glénat -

DAYAK 2: De groene kamer (Adamov) Glénat; 29,95/525; hk.
DE PRINS VAN DE NACHT 2: De brief van de inquisiteur (Swolfs) Glénat; 25,95/459; hk.
SAMBER 4: Moeten wij dan samen sterven? (Yslaire) 29,95/525; hk.
DE WATERS VAN DODEMAAN 8: Het getal van het beest (Cothias/Adamov) Glénat; 29,95/525; hk.

- K.B.U. -

Jules & Ollie 11: In Nijmegen; 12,50; sk.

- Land Productions -

STAMGASTEN 30 (Van Driel) 8,95; sk.

- Lefrancq -

HARALD DE VIKING 1: Het neveleiland (Funcken/Funcken) 9,95; sk. *Herdruk.*
VLIEGENDE TAXI (Bergèse) 9,50; sk. *Bundeling van oud werk van Buck Danny-tekenaar Bergèse.*
DE WITTE RIDDER 4: De onbekende agressor (Funcken/Funcken) 9,95; sk. *Herdruk.*

- Le Lombard -

STYX (Foerster/Andreas) 22,95; hk. *Eindelijk weer eens een album van Foerster.*

- De Plaatjesmaker -

SIGMUND 2: Tweede sessie (De Wit) 14,95; sk.

- Het Volk -

JOMMEKE 185; 6,35; sk.

------ Te verschijnen in januari ------

- Arboris -

DE ANDERE WERELD 3: Het schip van Zwarte Marie (Rodolphe/Magnin) 9,95/195
GNUFF 1: De klopgeesten (Milton) 8,95/180; sk.
KRONIEKEN VAN DE ZWARTE MAAN 6: De duistere kroon (Froideval/Pontet) 9,95/195; sk.
SLAINE 8: De naam van het zwaard (Mills/Staples) 9,95/195; sk; 19,95/395; hk.

- Big Balloon -

BILLIE TURF 2; 7,95; sk.
TOM POES 4: De tegendeler (Toonder) 8,95; sk. *Herdruk.*

- Dupuis -

CHARLY 5: Nachtmerries (Magda/Lapière) 17,50; hk.
MINIMENSJES 32: Melting pot (Seron) 8,95; sk.
VROUWEN IN 'T WIT 14: Gedeelde smart (Bercovici/Cauvin) 8,95; sk.

- De Geïllustreerde Pers -

ALICE IN WONDERLAND; 7,95; sk.
DONALD DUCK POCKET 33: Dinosauriërs op drift; 7,50/145; sk.

- Glénat -

FARAO 1: De vuren van de zee (Hulet/Duchâteau) 9,95/195; sk.
IKAR 1: De kleine barbaarse prins (Follet/Makyo) 9,95/195; sk.
TAKO 2: Ama (Michetz/Yann) 27,95/525; hk.

- Standaard -

BAKELANDT 23: De jongens van Turnhout (Leemans) 7,95; sk. *Herdruk.*
BAKELANDT 24: Stad der verdoemden (Leemans) 7,95; sk. *Herdruk.*
BAKELANDT 68: De laatste opstand (Leemans) 7,95; sk.
BAXTER 1: Banzai (D'Hondt/Ravijts) 8,95; sk.
KIEKEBOE 68: Thantomthant (Merho) 6,95; sk.
SUSKE EN WISKE EN KUNST (Van Hooydonck) 39,50; hk.
WATERLAND 1: De bultrug (Jeff/Marl) 8,95; sk.

- - Niet aangekondigd toch verschenen - -

ALLEEN MAAR PUBERS (De Kort) De Harmonie; 17,95; sk.
HET ANDERE SPOOR (Lax/Bertois) Dupuis; 24,95/450; hk. *Zie Het Laatste Oordeel.*
ARNO 5: De menseneetster (Denoel/Martin) Glénat; 9,95/195;sk.
CLAIRE 8: Altijd prijs (Van der Kroft/Van Die/Plijnaar) Divo; 8,95; sk; 17,50; hk.
DAMPIERRE 5: De vervloekte stoet (Swolfs/Legein) Glénat; 21,95/395; hk.
DE DWAAS VAN DE KONING 1: Het apenhuis (Goepfert/Cothias) Glénat; 21,95/395; hk. *Zie Het Laatste Oordeel.*
DONNINGTON 1: De nacht van de luipaard (Delitte/Richelle) Talent; 16,50; sk. *Herdruk.*
ESSAY RG. DE EERSTE REACTIES (Van Opstal) Delange; 10,00; sk. *Verzameling recensies, interviews en brieven naar aanleiding van Van Opstals vorig jaar verschenen Hergé-biografie.*
FOX 4: De rode god (Charles/Dufaux) Glénat; 29,95/525; hk.
FOX 5: De club van de mummies (Charles/Dufaux) Glénat; 29,95/525; hk.
DE GESCHIEDENIS VAN 25 JAAR JAN, JANS EN DE KINDEREN (Kruis) Joop Wiggers Produkties; 49,95; sk.
DE GROTE VLAAMSE STRIPTEKENAARS 1: Merho (Messeman/Mortier) Comic! Events; 20,00; sk.
HAAGSE HARRY 2: Kejje dat? (Rueb) Panda; 12,50; sk. *40.000 Harry-fans kenne het niet faut hebbe? Egwel!*
JULES & OLLIE: Herrie in Den Haag (Van de Poll/Van der Meer) K.B.U.; 12,50; sk.
LANFEUST VAN TROY 1: Het ivoor van Magohamoth (Tarquin/Arleston) Arboris; 9,95; sk.
DON LAWRENCE COLLECTION 7 (Lawrence) Don Lawrence Collection; 8,95.
GRIMLEIN LEDERWANT 1: De meermin (Makyo) Glénat; 29,95/525; hk. *Herdruk.*
GRIMLEIN LEDERWANT 2: De witte raaf (Makyo) Glénat; 29,95/525; hk. *Herdruk.*
LOTUSBLOEM 5: De apenkoning (Franz) Arboris; 19,95; hk.
MAX 3: Arcadia en elders; Glénat; 25,95/459; hk.
DE MEESTERS VAN DE GERST 3: Adrien, 1917 (Vallès/Van Hamme) Glénat; 25,95/459; hk.
DE MEESTERS VAN DE GERST 4: Noel, 1932 (Vallès/Van Hamme) Glénat; 25,95/459; hk.
MIJN VOLK (Ersel) Wonderland 1/2 Vier Productions; 11,95; sk.
OP ZOEK NAAR DE TIJDVOGEL 1: De hoorn van Ramor (Loisel/LeTendre) Pegasus; 185,00; luxe.
DE PADEN VAN DE ROEM 4: De omgekeerde wals (Hulet) Glénat; 21,95/395; hk.
DE PIONIERS VAN DE NIEUWE WERELD 8: Kleine man (Charles/Ersel) Glénat; 21,95/395; hk.
DE RECHTER: Verpletterend bewijs (Van Muijlwijck) Van Muijlwijck; 23,50; sk.
DE RODE OCEAAN 1: Indigo (Feldhoff/Schulz) Gibraltar; 29,95; hk. *Zie Het Laatste Oordeel.*
SANTIAG 4: Aan de overkant van de Rio (Renaud/Dufaux) Glénat; 25,95/459.
SCHNUCKI & ÖTZI 1: Escape from the solar temple (Crielaard/Ruyters) Monguzzi; 7,50; sk.
SITNALTA 1: Het verraderlijke hart (Convard) Dargaud; 11,25.
SNEEUW 8: De bres (Gine/Convard) Glénat; 9,95/195; sk.
TCHANTES, EEN STRAATJONGEN (Casten/Dusart/Walthery) Wonderland 1/2 Vier Productions; 17,50; hk.
TOMOYO 1-2 (Hendriks) RdH; 19,95; hk.
DE TUCKERS 1 (Mainguy/Louarn) Lefrancq; 9,95; sk.
URBANUS 54: De laatste dagen van Urbanus; Loempia; 6,50; sk.
URBANUS: De geest in de koffiepot (Linthout) Wonderland 1/2 Vier Productions; 45,00; luxe.
DE WIND DER GODEN 10: De Gherkek (Gioux/Cothias) Glénat; 21,95.
XIII: Drie zilveren horloges (Vance/Van Hamme) Dargaud; 185,00; luxe.
YAKARI 21: De witte dolfijn (Derib) Casterman; 8,95/165; sk.
DE VERDWENEN TITEL (Gummbah) De Harmonie/Loempia; 14,95; sk. *Aanrader.*
DE ZON DER WOLVEN 3: Vraatzuchtige tijden (Qwak/Gonnort) Oranje; 11,95. *De feestdagen zijn weer in alle hevigheid losgebarsten, inderdaad.*

FRANK, DE POËZIE VAN HET VERTELLEN ..... Toon Dohmen en Hans van Soest 79
SNAPSHOTS ..... Peter Boel 79, 80, 81, 82
ACACIALAAN: Ulli Bürer ..... Jef Nieuwenhuis 79
DE VIS AAN DE WAND VAN GUIDO VAN DRIEL ..... Toon Dohmen 79
GIARDINO, SCHRIJVEN EN LEVEN NA DE VAL VAN DE MUUR 80
HATE. SOAP IN SEATTLE 80
ACACIALAAN: Maaike Harties ..... Jef Nieuwenhuis 80
MICHEL PLESSIX VERDIENT BETER 80
DE WOEDE VAN HERMANN ..... Raul van Gramberghen en Hans van Soest 81
ACACIALAAN: Jeroen de Leijer ..... Hans van Soest 81
DE WIRQUA'S TOOSTEN OP DE TOEKOMST ..... Hans van Soest 81
HET ONBEWUSTE ONBEWUSTE VAN MARK BEYER 81
ANDREAS LEGT LIEVER NIET ALLES UIT ..... Toon Dohmen en Hans van Soest 82
DE IDEE ACHTER RORK ..... René Vossen 82
EEN ANDER IDEE ACHTER RORK ..... Hans van Soest 82
"BEVRIES HET BEELD!" Cyrrus in woorden ..... Toon Dohmen 82
ACACIALAAN: Chris Berg ..... Toon Dohmen en Karin van Wylick 82
CHARLES BURNS. TUSSEN MAINSTREAM EN CULT 83
MARS: EEN KEURIGE JONGEN DIE SMERIG KERELTJE IS GEBLEVEN ..... Jef Nieuwenhuis 83
ACACIALAAN: Gnoe ..... Toon Dohmen 83
JOHAN DE MOOR. EEN AFRIKAANS VERHALENVERTELLER IN BRUSSEL ..... Jef Nieuwenhuis 84
MAX. PANIEK IN ARCADIA ..... Pieter van Oudheusden 84
ARCADIALAAN: Matthias Giesen ..... Hans van Soest 84
Auclair: BRAN RUZ ..... Jef 84
Balthus: CALYPSO ..... Toon 81
Baudoin: CARLA ..... Toon 82
Béja: NOLIMÉ TANGÉRÉ ..... Paul 82
Bertois: HET ANDERE SPOOR ..... Paul 84
Bisley: VERHALEN UIT DE MEGASTEDEN 8: HEAVY METAL DREDD ..... Jef 83
Blanc-Dumont: JONATHAN CARTLAND 10: HET SCHUILHOL VAN DE DUIVEL ..... Jef 80
Boucq: IN DE BINNENLANDEN VAN HET ALLEDAAGSE ..... Toon 81
Boucq: ACHTER DE SCHERMEN VAN HET PARADIJS ..... Toon 81
Boucq: DE PEDAGOGIE VAN HET TROTTOIR ..... Toon 81
Boucq: HET VERNIJFT VAN DE GRIJZE MASSA ..... Toon 81
Conrad: DE ONNOEMBAREN: DE SCHEDEL VAN VADER ZÉ ..... Jef 79
Cosey: OP ZOEK NAAR PETER PAN ..... Paul 79
Cothias: WUIVENDE VEDER 1: DE ZOTTIN EN DE MOORDENAAR ..... Paul 83
Cothias: DE DWAAS VAN DE KONING 1: HET APENHUIS ..... Jef 84
Cromwell: ANITA BOMBA 1: AL ZOLANG IK ME HERINNER... ..... Sigge 82
Cromwell: ANITA BOMBA 2: AL HEB IK GEEN ROOIE CENT... ..... Sigge 82
Delitte: DONNINGTON 3: HET EILAND VAN MIJN DOOD ..... Hans 83
Desberg: KOBE DE KOE: EEN STREEK ONDER WATER ..... Toon 84
Deschamps: BRAN RUZ ..... Jef 84
Dethan: DE ZANDMEMOOR 1: DE TOREN VAN KENNIS ..... Sigge 82
Feldhoff: DE RODE OCEAAN: INDIGO ..... Paul 84
Ferry: DE KRONIEKEN VAN PANCHRYSIA 1: DE VLUCHT ..... Hans 80
Franquin: ZWARTKIJKEN COMPLEET ..... Toon 83
Gaga: LIEVE HEMEL ..... Hans 81
Giardino: JONAS FINK 1: DE JEUGDJAREN ..... Gerard 79
Goepfert: DE DWAAS VAN DE KONING 1: HET APENHUIS ..... Jef 84
Gratien: ANITA BOMBA 1: AL ZOLANG IK ME HERINNER... ..... Sigge 82
Gratien: ANITA BOMBA 2: AL HEB IK GEEN ROOIE CENT... ..... Sigge 82
Harlé: JONATHAN CARTLAND 10: HET SCHUILHOL VAN DE DUIVEL ..... Jef 80
Herenguel: HET LAND VAN LANGVERGETEN 6: A-KA-THA ..... Paul 79
Hermann: HET GEHEIM VAN DE HOND-MENSEN ..... Sigge 81
Hermann: SARAJEVO TANGO ..... Hans 84
Huppen: HET GEHEIM VAN DE HOND-MENSEN ..... Sigge 81
Jigounov: DE BRIEVEN VAN KRIVSTOV ..... Hans 80
Juillard: WUIVENDE VEDER 1: DE ZOTTIN EN DE MOORDENAAR ..... Paul 83
Jung: YASUDA 1: RUSSISCHE ROULETTE ..... Paul 83
Lamquet: DE MUTANTEN 1 ..... Jef 79
Lax: HET ANDERE SPOOR ..... Paul 84
Lenaerts: DUISTERE WATEREN ..... Hans 83
Lob: CARLA ..... Toon 82
Makyo: HET LAND VAN LANGVERGETEN 6: A-KA-THA ..... Paul 79
Manara: GUISEPPE BERGMAN ..... Jef 80
Manara: EL GAUCHO ..... Jef 84
Mattotti: CABOTO ..... Pieter 84
Van der Meij: DE WINNAAR ..... Sigge 82
De Moor: KOBE DE KOE: EEN STREEK ONDER WATER ..... Toon 84
Nataël: NOLIMÉ TANGÉRÉ ..... Paul 82
Peeters: CALYPSO ..... Toon 81
Pratt: SAINT-EXUPÉRY - DE LAATSTE VLUCHT ..... Paul 82
Pratt: CORTO MALTESE: DE ETHIOPIËRS ..... Jef 82
Pratt: DE WOESTIJNSCHORPIOENEN ..... Jef 82
Pratt: EL GAUCHO ..... Jef 84
Raven: RIPLEY 1: KOTA BASE ..... Jef 81
Renard: DUISTERE WATEREN ..... Hans 83
Richelle: DONNINGTON 3: HET EILAND VAN MIJN DOOD ..... Hans 83
Rueb: HAAGSE HARRY 1: KAP NÄHI! ..... Hans 79
Ryeland: YASUDA 1: RUSSISCHE ROULETTE ..... Paul 83
Schulz: DE RODE OCEAAN: INDIGO ..... Paul 84
Shannon: SIMON ARKHANE. KOPPENSNELLER ..... Sigge 83
Van der Stoel: DE 'VRIJHEID' VAART UIT - AVONTUREN MET KAPITEIN ROB ..... Johan 80
Swolfs: DE PRINS VAN DE NACHT 1: DE JAGER ..... Hans 79
Tardi: ISABELLE AVONDROOD: ALLEMAAL MONSTERS! ..... Jef 79
Wagner: VERHALEN UIT DE MEGASTEDEN 8: HEAVY METAL DREDD ..... Jef 83
Wobbes: DE WINNAAR ..... Sigge 82
Yann: DE ONNOEMBAREN: DE SCHEDEL VAN VADER ZÉ ..... Jef 79
Zentner: CABOTO ..... Pieter 84

Andreas: voorplaat 82
Andreas: strip "X-20" 82
Chris Berg: illustraties en strip Harry the intergalactic milkman 82
Marq van Broekhoven: De collectioneur 79, 80, 81, 82, 83, 84
Marc Bruyninx: schetsen 84
Ulli Bürer: strip 79
Anton Damen: De collectioneur 79, 80, 81, 82, 83, 84
Gnoe: illustraties en strip Mama 83
Guido van Driel: schets 79
Frank: voorplaat 79
Matthias Giesen: strip 84
Maaike Harties: illustraties en strip 80, 81, 82, 83, 84
Inktvis Prutduktie: illustraties 79, 80, 81, 82, 83, 84
Hanco Kolk: illustratie 83
Robert van der Kroft: centerfold 81
Robert van der Kroft: illustratie 84
Jeroen de Leijer: strip Eefje Wenteteefje 81
Mars: schets 81, 83
Bert van der Meij: Pinguins 79, 80, 81, 82, 83, 84
Johan de Moor: voorplaat 84
Floris Oudshoorn: strip 80
Gilbert Shelton: illustratie 80
Joost Swarte: illustratie 83